

Den ojämlika jämlikheten

En kritisk idéanalys av svensk jämlikhet mellan 1960-2005

Abstract

Sweden is a country with good reputation when it comes to questions about equality. The definition of equality is not always explicit though. The aim of this thesis is to examine what Swedish equality is and what it should be. By studying descriptions of equality and discrimination in the political programs of the parties of the Swedish parliament from the sixties until today, I examine which groups are included and excluded from the concept of equality. The analyse shows that the concept initially was only referring to class matters. Later on this focus extended to include gender and ethnicity, and in the last few years, it has also come to include sexual identity. I criticise this simplistic and narrow view on equality, and challenge it with other examples of discriminated groups. The discourse about equality must be seen in terms of power implications. The fact that discriminated categories are given different priority and that some categories are not mentioned at all results in an unequal political praxis. The consequences of the present simplistic discrimination discourse must be held against the political conviction of the principle of human value. A democratic society where every person has the possibility to be heard and respected requires a broader concept of equality.

Nyckelord: Jämlikhet, Diskriminering, Social konstruktion, Makt, Människovärde

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Syfte och problemformulering.....	2
1.2	Disposition.....	3
2	Utgångspunkter.....	4
2.1	Normativ grund.....	4
2.2	Teori och vetenskapssyn.....	5
2.3	Makt.....	7
2.3.1	Språk och diskurs.....	8
2.3.2	Grupp beteende, kategorisering och identitet	9
2.3.3	Tystnad som maktuttryck	9
2.4	Metod och material	11
3	Jämlikhet.....	14
3.1	Jämlikhet under utveckling.....	14
3.1.1	1960-tal	14
3.1.2	1970-tal	16
3.1.3	1980-tal	18
3.1.4	1990-tal	20
3.1.5	2000-tal	22
3.2	Maktrelationer	26
3.3	Två utmanande exempel.....	28
3.3.1	Fetma	28
3.3.2	Ålder	29
3.4	Normativ diskussion.....	31
4	Sammanfattning	33
5	Referenser	35
5.1	Litteratur	35
5.2	Partiprogram	37
5.3	Internet källor	38
5.4	Tidningsartiklar	38
5.5	Offentligt tryck	39
5.6	Lagar	39

1 Inledning

Sverige visas ofta upp som ett föredöme i jämlikhetsfrågor och beskrivs överhuvudtaget som ett mycket jämlikt land. Jämlikhetsfrågorna är i stort fokus både i den politiska och allmänna samhällsdebatten. Men vad är jämlikhet egentligen och vad bör det vara? Genom vårt sätt att tala kring begreppet definierar vi det och ger det olika innehåll och betydelse, vilket kan demonstreras med hjälp av två citat:

Sverige är ett av världens mest jämlika länder. Men även här påverkas välfärden av ökade inkomstsklyftor. I takt med att arbetslösheten sjunker och statsfinanserna stärks kan utrymme skapas för åtgärder som förbättrar inkomstfördelningen utan att budgetsaneringen äventyras. (statschef Göran Persson, regeringsförklaringen 17 september 1996)

Sverige är världens mest jämlika land. Tillsammans med de övriga nordiska länderna kan Sverige fungera som ett föredöme för resten av världen när det gäller att skapa jämlikhet mellan män och kvinnor i politik och arbetsliv. (Bergkvist, SvD, 2005-05-16)

I det första citatet definieras jämlikhet i termer av ekonomi och inkomstskillnader. Ur detta perspektiv kan en person med låg inkomst betraktas som diskriminerad. I det andra citatet handlar jämlikhet istället om att lika villkor för kvinnor och män ska gälla i politik och arbetsliv. Med denna syn på jämlikhet följer att en person kan anses vara diskriminerad i vissa sammanhang på grund av sitt kön. På detta vis får vårt sätt att tala om och definiera jämlikhet betydelse för vem som kan anses vara eller inte vara diskriminerad i vårt samhälle, samt när och hur denna diskriminering kan ta form. Detta får i sin tur avsevärda konsekvenser i svensk politik och praktik. Olika definitioner av jämlikhet har genom tiden skapat olika fokus i den svenska politiken. Dagens jämlikhetspolitik är beroende av sin historiska kontext som visar oss om och hur olika kategoriseringar av människor definierats som diskriminerade eller inte. Detta är ett uttryck för makt som måste undersökas och ifrågasättas.

1.1 Syfte och problemformulering

Detta är en empirisk uppsats med normativa ambitioner. Det innebär att jag inte bara vill undersöka hur någonting är utan även säga någonting om hur det bör vara. Syftet är att ifrågasätta invanda kategoriseringar och bilder av jämlikhet. Jag har valt att undersöka om den allmänna opinionen¹ i Sverige har valt att fokusera vissa utsatta grupper mer än andra när det gäller jämlikhetspolitiska frågor från 1960-talet och fram till idag. Vilka grupper har betraktats som diskriminerade och på vilket sätt har denna diskussion utvecklats och förändrats med tiden? För att undersöka den allmänna opinionen finner jag det synnerligen lämpligt att använda de politiska partiprogrammen som ett mått på folkviljan i jämlikhetsfrågan.

Min hypotes är att många diskriminerade grupper inte uppmärksammas som just diskriminerade i dagens diskussion kring jämlikhet utan att bilden av vad som bör betraktas som jämlikhetsfrågor är kraftigt begränsad. Det kan exempelvis vara så att människor diskrimineras på arbetsmarknaden på grund av sin ålder eller sitt utseende och att detta inte uppmärksammas i rimlig proportion till diskrimineringen av andra grupper. En undersökning av vilka grupper som omfattas av den explicita politiska jämlikhetsdefinitionen och vilka konsekvenser detta kan tänkas få i form av maktrelationer i samhället blir därmed synnerligen intressant. Hypotesen aktualiserar en historisk kontext som kan placera dagens jämlikhetsdiskurs i ett utvecklingsperspektiv. Genom att undersöka kontinuitet och förändring av jämlikhetsbegreppet från 1960-talet och fram till idag blir det synligt vad som tidigare betraktats som jämlikhet och hur jämlikhetskonceptet formats fram till dagens politiska definition och fokus. Jag har valt att fånga in mitt ämnesområde i följande två problemformuleringar:

- ◆ Hur har jämlikhetskonceptet förändrats i svensk politik² från 1960-talet och fram till idag?
- ◆ Vilka maktrelationer skapas och upprätthålls genom detta fokus?

¹ För en utförlig definitionsdiskussion kring den allmänna opinionen hänvisas till Noelle Neumann 1993:58-69.

² För en allmän diskussion kring begreppet politik, se Lundquist 1993:27-30 och Hague & Harrop 2001:3-5.

1.2 Disposition

För att besvara ovanstående frågor krävs en utförlig genomgång av teori, metod och empiriskt material. Mitt upplägg speglar denna insikt. Efter detta inledande kapitel inleds uppsatsens teoretiska del. Andra kapitlet presenterar de grundläggande antaganden och utgångspunkter som föreligger min analys och som jag anser vara nödvändiga för att besvara mina frågeställningar. Jag inleder kapitlet med en kort genomgång av den normativa grund som analysen bygger på. Detta är av största vikt för att sedan kunna ta aktiv ställning och dra normativa slutsatser kring jämlikhetsbegreppet, vilket är min ambition. Den normativa grunden följs av ett avsnitt om socialkonstruktivistisk teori och ett klagörande av min vetenskapssyn. Syftet med detta avsnitt är främst att redogöra för min syn på kunskap och på hur ett begrepp som jämlikhet kan hanteras. Jag finner det mycket angeläget att en forskare noga preciserar sin syn på vetenskap, eftersom denna är av största betydelse för utformning och tolkning av en studie.

Då min uppsats syftar till att ifrågasätta det invanda i termer av maktrelationer följer sedan ett avsnitt om makt utifrån olika aspekter. Dessa infallsvinklar gäller problematiseringar kring språk, grupp kategorisering och tystnad, vilka alla tre är centrala utgångspunkter för min syn på makt i relation till utvecklingen av jämlikhetskonceptet. Därefter följer en genomgång av det tillvägagångssätt och material som jag har valt att använda i min analys. Detta avsnitt konkretiserar och avgränsar således mina frågeställningar till ett funktionellt analysinstrument.

Det tredje kapitlet i uppsatsen är en presentation av den analys jag genomfört och de resultat den implicerar. Jag diskuterar hur utvecklingen av begreppet jämlikhet har förändrats, samt besvarar och problematiserar mina frågeställningar. Detta görs utifrån de teoretiska och metodologiska utgångspunkter som presenterats i kapitel två och på så vis förankras empirin i teori. Genom att relatera till min normativa grund diskuterar jag resultaten utifrån en explicit ståndpunkt som genererar normativa ställningstaganden kring vad jag anser att jämlikhetskonceptet bör omfattas av. I enlighet med mitt kritiska utgångsläge utmanas därefter, den i analysen funna, bilden av jämlikhet med konkreta exempel. Detta för att ytterligare utvidga diskussionen. Därefter följer en mer konkret normativ diskussion av analysen baserad på den normativa grund som presenterats tidigare. I ett sammanfattande kapitel förtydligas slutligen svaren på mina frågeställningar och diskuteras vidare utifrån ett konsekvensanalytiskt framtidsperspektiv.

2 Utgångspunkter

I föreliggande kapitel diskuteras uppsatsens utgångspunkter. Dessa placerar min undersökning i en kritisk forskningstradition, vilket innebär att jag är inriktad på att ifrågasätta och problematisera maktrelationer och den kunskap som tas för given. Den dominanta bilden av verkligheten ska lyftas fram och utmanas med motbilder (jmf. Alvesson & Deetz 2000:20). Eftersom all forskning är beroende av forskarens förståelse väljer jag att explicit redogöra för mina normativa och teoretiska utgångspunkter för att studien i största möjliga mån ska bli intersubjektiv (jmf. Esaisson m.fl. 2003:23-24).

2.1 Normativ grund

För att kunna dra normativa slutsatser kring synen på jämlikhet följer här en kortfattad redogörelse för några av mina normativa teoretiska ståndpunkter vad gäller demokrati, pluralism och jämlikhet.³ Jag anser att varje stat bör sträva efter idealen om pluralism i den deltagande demokrati som professor Carole Pateman⁴ varit en förgrundsfigur när det gäller att förespråka (Dahl m.fl. 2003:40-46).⁵ Denna typ av demokrati innebär att subsidiaritetsprincipen bör gälla allt beslutsfattande, dvs. att beslut ska fattas så nära de berörda människorna som det är möjligt, helst av individerna själva. Med subsidiaritetsprincipen kan deltagandet bli en form av demokratisk social träning som skapar engagemang och en större acceptans för kollektiva beslut hos den enskilde (Dahl m.fl. 2003:41). Detta innebär emellertid inte att jag förespråkar ett totalt brukarinflytande där de som berörs av ett visst beslut tillmäts en större demokratisk makt än andra (jmf. Jarl i Pierre & Rothstein 2003:23-41).

I den deltagande demokrati som Pateman tillsammans med många andra förordar är det eftersträvansvärt med en pluralism där alla får komma till tals och där det råder en politisk jämlikhet mellan människor vad gäller makten att påverka och fatta beslut.⁶ Denna eftersträvansvärda utopi bär tanken att alla

³ Diskussionen kring dessa tre omfattande abstrakta områden kan omöjligt göras rättvisa här. Avsnittet syftar endast till att redogöra för vilka riktlinjer som ligger till grund för mina normativa ställningstaganden.

⁴ Professor Carole Pateman kan kännetecknas som en av världens ledande politiska teoretiker. Hennes arbete kombinerar politisk teoretiska visioner med analytisk skärpa och vetenskaplig noggrannhet, se Internet 1.

⁵ För djupare studier hänvisas till Patemans eget verk; *Participation and democratic theory* (1970).

⁶ Olika teoretiker som sluter upp kring denna tanke står att läsa om exempelvis i Dahl m.fl. 2003:42, Hadenius 2001:62-68, Gilljam & Hermansson 2003:106-211, Sörensen, 1998:9-13, Phillips i Benhabib 1996:139-151, Goodin & Pettit 2004:105-170.

samhällsmedborgare på samma villkor bör ha rätt att få säga sin mening och att bli tagna på allvar. Jag anser att detta ideal är demokratiskt grundläggande och viktigt. Om alla får möjlighet att föra sin egen talan undviks risken med att mindre grupper inte representeras i och därmed ignoreras i politiken (Weale 1999:122). Detta innebär dock inte att representativa demokratiska system alltid bör undvikas.⁷ I enlighet med subsidiaritetsprincipen är det rimligt att beslut fattas representativt på nationell nivå om dessa beslut är av nationell karaktär och den pluralistiska deltagande demokratin blir en praktisk omöjlighet (jmf. Hill 1997:30).

En demokratisk ordning, där alla får samma möjlighet att göra sig hörda, är eftersträvansvärd av många olika anledningar. Främst eftersom denna ordning sannolikt minskar risken för politisk ojämlikhet, där vissa medborgare besitter större makt än andra att påverka agendan (jmf. Lindblom & Woodhouse 1993:104-113, Brighouse i Carter & Stokes 2002:69-52). Jag anser att politisk ojämlikhet bör definieras och diskuteras i termer av makt på detta vis. Varje samhälle bör sålunda sträva efter ett effektivt deltagande där medborgarna ska ha lika stor möjlighet att influera den politiska agendan (Dahl i Goodin & Pettit 2004:112). Detta implicerar emellertid inte att staten bör ge vissa människor särskilda rättigheter såsom förordas av mångkulturella demokratiförespråkare (Lindensjö 1999:24-29). Jag bär uppfattningen att det är orealistiskt att rent praktiskt tillgodose kravet på exakt proportionell rättvisa, även om goda idéer i denna riktning kan vara välkomna. Med utgångspunkt i människovärdet anser jag, liksom Bo Rothstein, att staten bör vara neutral och behandla alla människor lika och med omtanke om det inte finns specifika skäl för olika behandling (Rothstein 1994:39).

2.2 Teori och vetenskapssyn

En primär utgångspunkt i denna uppsats är socialkonstruktionistisk⁸ teori. Detta är en bred teoribildning utan enhetlig definition. Allomfattande kan teorin sägas hävda att våra verklighetsuppfattningar är socialt konstruerade (Cox 2001:473). Socialkonstruktionism kan beskrivas med hjälp av fyra grundläggande premisser (hämtade från Burr 2003:2-5).

- Den första premissen är att det bör finnas ett kritisk förhållningssätt gentemot den kunskap som tas för given som självklar. Vårt sätt att betrakta och kategorisera världen bör ifrågasättas eftersom det inte nödvändigtvis är det objektivt sanna synsättet. Ett exempel är den vanligt förekommande distinktionen mellan man och kvinna. Enligt

⁷ För en diskussion kring deltagande kontra representerande, se Weale 1999: 90-97.

⁸ Jag kommer genomgående att använda termen socialkonstruktionism istället för socialkonstruktivism för att undvika förväxling med annan teoribildning, se Burr 1995:2.

socialkonstruktionismen, är denna uppdelning inte mer självklar än distinktionen mellan exempelvis långa och korta människor.

- Den andra premissen handlar om att placera kategorier och koncept i en historisk och kulturell kontext. Detta innebär att synen på jämlikhet bäst kan förstås genom en inblick i den historiska utvecklingen. Olika kulturer har olika förståelse av verkligheten och förespråkar därmed olika sanningar, vilket nogga bör beaktas vid vetenskapliga studier.
- Nästa premiss är att kunskap skapas och omvandlas genom sociala processer. Social interaktion och kommunikation, främst i form av språk, är därmed av stort intresse för en socialkonstruktivist.
- Den sista premissen är att det finns ett samband mellan kunskap och social handling. Den uppfattning vi har av världen skapar mönster och ramar för vad som uppfattas som normalt och för hur vi handlar rent konkret.

Ovanstående fyra premisser ger en bred grund för vad som kan betraktas som socialkonstruktivism. Teorin problematiserar följaktligen begreppen sanning och kunskap genom att ifrågasätta dem. Sanning behöver inte vara en återspeglning av en objektiv verklighet, utan kan vara något konstruerat. Innebär detta då att all kunskap är socialt konstruerad och därmed lika sann? Kan vi aldrig veta någonting om någonting? Socialkonstruktionism har ofta kritiserats från positivistiskt håll för att vara relativistisk och för att sakna regelbundenhet (jmf. Jørgensen & Phillips 1999:12; Marsh & Stoker 2002:27). Jag instämmer i denna kritik och anser att den till stor del är befogad.⁹ Om alla uppfattningar är likvärdiga med varandra vad gäller grunderna för deras trovärdighet är det omöjligt att skilja sant och falskt ifrån varannat. Om trovärdigheten bestäms på social väg finns det ingen socialt oberoende instans som kan avgöra vad som är sann kunskap (Barlebo Wenneberg 2001:123). Följden blir en total kunskapsrelativism där alla tolkningar blir lika sanna och där vetenskap blir en omöjlighet (jmf. Lundquist 1993:68).¹⁰

För att undvika att bli alltför relativistisk krävs det att jag avgränsar och preciserar min socialkonstruktionistiska ståndpunkt gentemot den mer radikala, idealistiska ontologiska positionen, enligt vilken allting är relativt och ingen faktisk verklighet förekommer utanför vår kunskap (Barlebo Wenneberg 2001:95). Min ontologiska och epistemologiska hållning stämmer väl överens med den socialkonstruktivistiska ståndpunkten kritisk realism. Denna teoretiska position innebär en tro på en existerande verklighet som är oberoende av våra tankar och idéer, samt att det till en viss del går att få kunskap om denna

⁹ För en djupare diskussion och kritik av socialkonstruktionismen se Järvinen & Bertilsson 1998.

¹⁰ Diskussionen kring kunskapsrelativism är omfattande och omöjlig att göra rättvisa här. För kritiska inlägg mot relativism se Hughes & Sharrock 1997:176-177. För ett försvar av relativism se Börjesson 2003:57-58. För vidare diskussion se Barlebo Wenneberg 2001:119-134, och Proctor 1998:358-370.

verklighet (Proctor 1998:359-361). Den kritiska realismen innebär ett explicit avståndstagande från positivismen och den empiristiska filosofin som betraktas som alltför simplistisk, men samtidigt också ett avståndstagande från den postmoderna, pragmatiska kunskapsrelativismen som aldrig kan säga något om sanning (ibid.). Jag hävdar att sanning kan verifieras och falsifieras i verkligheten och på detta vis är kunskap resultatet av historisk interaktion av teori och erfarenhet. Den kritiska realismen betonar samtidigt vikten av ett kritiskt och ifrågasättande förhållningssätt gentemot sanning och kunskap och en medvetenhet om interaktionen mellan subjektivitet och objektivitet (ibid.). Genom att ifrågasätta ”självklar” kunskap och invanda kategoriseringar kan nya bilder av verkligheten bli synliga (jmf. Hughes & Sharrock 1997:188-189). Utifrån denna ståndpunkt hävdar jag att det sociala påverkar vår kunskap, men att detta inte innebär att det skulle finnas en mängd olika sanningar. Vetenskapen måste vara den domare som avgör stridigheter mellan olika kunskapsutsagor (Barlebo Wenneberg, 2001:154-159).

Jag anser att socialkonstruktionism är en ytterst lämplig teori att använda för att undersöka den svenska jämlikhetsdiskursen. Jag har valt att använda teorin eftersom den syftar till att ifrågasätta invanda mönster och givna kategoriseringar, vilket är mitt syfte med jämlikhetsdiskursen. Våra uppfattningar om vad som är jämlikhet och diskriminering ska i denna uppsats analyseras utifrån ett kritiskt perspektiv där socialt formad kunskap om ”självklarheter” görs mindre självklar och där nya kategoriseringar och bortglömda perspektiv förs fram till diskussion.

2.3 Makt

Den sociala konstruktionen av verkligheten får konsekvenser som kan relateras till maktförhållanden. När vi talar om jämlikhet förutsätter vi de sanningar vi har lärt oss om begreppets innehåll. De grupper som vi förknippar med jämlikhet och diskriminering är dock inte nödvändigtvis de grupper som diskrimineras i den faktiska verkligheten. Om vissa grupper inte uppmärksammas som diskriminerade har de svårare att göra sina röster hörda och därmed även att kräva en rättvis behandling av samhället. På detta vis får vårt sätt att definiera begreppet jämlikhet praktiska konsekvenser. Att bestämma och styra över vilka kategorier som begreppet ska omfatta är därför ett uttryck för makt. Makt att fördela rättigheter och att besluta vem som ska få höras och uppmärksammas som diskriminerad.

2.3.1 Språk och diskurs

Enligt socialkonstruktionistisk teori formas våra uppfattningar om jämlikhet till stor del av vår sociala interaktion.¹¹ Centralt för en sådan interaktion är vårt språk som bidrar till hur vi tänker på och uppfattar vår omvärld.¹² En undersökning av hur begreppet jämlikhet har betraktats genom tiden bör därför betona språket som en maktskapande faktor.

Synen på jämlikhet i Sverige kan betraktas som en diskurs. Vårt språk bildar ramar för vad vi kan tänka och tycka kring jämlikhet och detta ramverk kan i detta fall kallas för jämlikhetsdiskurs. Diskursbegreppet är mångfacetterat och det finns ingen entydig definition bland forskare (Alvesson & Deetz 2000:113). Jag ansluter jag mig till Patrik Halls definition av diskurser som ”system av representationer av verkligheten som reglerar vad som kan/inte kan sägas om denna verklighet”. (Hall i Petersson & Robertson 2003:115). Detta är en bred definition som innebär att jämlikhet är något språkligt och socialt konstruerat. Detta innebär i sin tur att vår uppfattning av verkligheten skulle kunna vara felaktig.

Diskurser är meningsskapande system, samtidigt som det kan finnas objektiv kunskap utanför diskursen. Här tar jag avstånd ifrån Michel Foucaults¹³ klassiska, radikala definition av diskurs (Westlind 1996:75) och argumenterar som ontologisk realist¹⁴ i enlighet med min vetenskapsteoretiska uppfattning¹⁵. Vi kan till exempel inte tänka på eller definiera någon som diskriminerad utan den språkliga kategorin ”diskriminering”. Denna kategori får en mening först när den genom språk ges innebörd och betydelse i form av vem som ska inkluderas under begreppet diskriminering. På detta vis kontrolleras människor av diskurser eftersom dessa till sin natur är både inkluderande och exkluderande (jmf. Bergström & Boréus 2000:225, Risse i Wiener & Diez 2004:164). Den språkliga konstruktionen av begreppet avspeglar inte nödvändigtvis verkligheten. Det kan mycket väl vara så att det finns grupper som upplever sig vara diskriminerade, men som inte betraktas eller uppmärksammas på ett sådant sätt i jämlikhetsdiskursen. På detta vis reflekterar diskurser inte verkligheten som en spegel utan som en kontextuell tolkning (Riggins, 1997:2).

Om ett visst synsätt tillåts dominera i synen på verkligheten, och inte ett annat, är detta ett uttryck för makt (Börjesson 2003:37-38). De konstruktioner som betraktas som ”sanna” inom jämlikhetsdiskursen genererar tankar, känslor och handlingsmönster hos människor. Diskursiv makt kan därför jämföras med Steven Lukes tredje maktdimension, makten över tanken (jmf. Lukes 2005:25-29). Denna makt blir uppenbar först genom ett kritiskt ifrågasättande av det språk som formar vårt sätt att betrakta omvärlden.

¹¹ Se föregående avsnitt 2.2 om socialkonstruktionism.

¹² För en djupare diskussion kring språkets roll för konstruerandet av verkligheten, se Burr 2003:46-62.

¹³ Michel Foucault är en central förgrundsfigur inom diskursteori. Han fokuserade relationen mellan makt, kunskap och verklighet. Se Hughes & Sharrock 1997:185-89; Börjesson 2003:34-39.

¹⁴ För en närmare inblick i ontologisk realism, se Howarth 2000:3-4.

¹⁵ Se avsnitt 2.2, Teori och vetenskapssyn.

Diskurser kan betraktas som en allmän och utbredd ideologisk uppfattning i samhället. Denna uppfattning påverkas av de maktstrukturer som omger och styr vårt sätt att tänka. Makt är därmed inget som en enskild aktör besitter utan något som existerar i diskursen. Makt kan på så vis inte sägas tillhöra vissa grupper med bestämda intressen, utan är något som främst formas i sociala processer. Jag fokuserar därför inte enskilda aktörer, såsom politiker eller mediemoguler, i denna uppsats utan inriktar mitt intresse mot den diskursiva allmänna uppfattningen av jämlikhet. Med detta inte sagt att inte enskilda aktörer eller grupper kan ha större makt än andra att påverka de sociala processerna.

2.3.2 Grupp beteende, kategorisering och identitet

Diskurser uttrycker sålunda språkliga definitioner av begrepp och kategorier. På detta vis kan diskurser sägas styra vårt sätt att uppfatta oss själva och andra i form av stereotyper. Vår identitet är en uppfattning om vår roll och plats i tillvaron. Begreppet identitet kan beskrivas som "hur vi ser på oss själva i relation till hur andra ser på oss" (Kinnvall i Petersson & Robertsson 2003:11). För att förhålla sig till andra definierar man också sitt "jag" och sin "grupp" i förhållande till "de externa andra" (Riggins 1997:3-7). Detta innebär att grupper och kategoriseringar blir till genom språk i diskurser, dvs. att en grupp existerar först när den uttrycks och omtalas i ord (Jørgensen & Phillips 1999:52). Om jag kan identifiera mig som delaktig i diskursens definition av diskriminering och jämlikhet kan jag själv definiera min situation explicit i sådana termer. Jag är diskriminerad först när min kategori uppmärksammas i jämlikhetsdiskursen. På detta vis formar diskurser vår identitet genom att tala om för oss vad vi kan och inte kan vara. Detta får i det långa loppet effekten att diskurser styr hur samhället organiseras (Burr 1995:54).

Diskursens kategoriseringar får maktsimplikationer, eftersom vissa kategorier blir mer självklara och uppmärksammade än andra. Det är främst majoriteten som genom sin dominant ställning enkelt kan uttrycka och bekräfta vilka kategoriseringar som ska gälla (Riggins 1997:6). Kategoriseringar gjorda av minoriteten tenderar istället att uppfattas som motsägelsefulla och komplexa (ibid.). På detta vis kan minoritetsgrupper lätt marginaliseras i diskurser. Denna hierarki, där vissa grupper uppmärksammas i större utsträckning än andra, är ett uttryck för maktrelationer som bör ifrågasättas.¹⁶

2.3.3 Tystnad som maktuttryck

Att olika grupper besitter olika stor makt vad gäller att göra sig hörda är beroende av gruppförhållandena och deras resurser, men även av mer övergripande strukturer (Dowding 1996:41-43). Tystnad behöver inte innebära att det inte finns

¹⁶ Se avsnitt 2.1, Normativ grund.

något att säga, utan kan istället vara ett uttryck för makt. Tystnad är varken neutral eller intetsägande utan snarare full av mening och betydelse (Kurzon 1998:5-19). På grund av den dominanta politiska agendan och diskursen kommer vissa röster och preferenser inte att höras och kanske inte ens uttalas i ett samhälle, vilket är ett uttryck för makt (Lukes 2005:81). Den rådande diskursen föreskriver en särskild ordning och detta innebär att andra synsätt omöjliggörs och utesluts (De los Reyes & Martinsson, 2005:11).

Elisabeth Noelle Neumanns¹⁷ teori¹⁸ om tystnad innebär att den allmänna opinionens åsikt i en fråga avgör om den enskilde väljer att uttala sig politiskt eller inte i frågan. De som tror sig vara i majoritet i en fråga är mer villiga att tala och de som tror sig vara i minoritet väljer att vara tysta (Taylor 1982:311). Noelle-Neumanns teori om den så kallade tystnadsspiralen¹⁹ innebär på så vis att majoritetens åsikt hela tiden förstärks medan minoritetens försvagas i en spiral av tystnad (1993:1-8). Noelle-Neumann hävdar att det blir tyst när människor känner risk för att bli impopulära eller isolerade från den större gruppen om de uttalar sin åsikt (1993:37-57). Det är helt enkelt ett mänskligt naturligt behov hos den enskilde att vara överens med den allmänna opinionen (1993:39). Att hålla sig till den allmänna åsikten/viljan kan också vara en form av lärande där man litar mer på majoriteten än på sig själv (ibid.). Detta synsätt innebär att människan är irrationell och att vår autonomi i många fall är starkt begränsad, även om det alltid finns undantag och personer som vågar gå mot strömmen (1993:139). Noelle-Neumanns ursprungliga teori är väl beprövad och använd med goda resultat, men har naturligtvis även mött kritik från olika håll.²⁰ Kritiken har besvarats av Noelle-Neumann såväl som av andra, vilket har genererat en mer preciserad teori (Scheufele & Moy 2000:3-28).

Den allmänna debatten blir på grund av tystnadsspiralen likriktad och beroende av modet som är en integrerande social mekanism (1993:114-119). Den politiska agendan blir på så vis beroende av selektiva val där de populära frågorna är de som uppmärksammas (1993:151-154). Denna diskursiva makt över den politiska agendan skapar en hierarki där vissa grupper inte får eller kan ta sig det utrymme de behöver (jmf. Lukes 2004:20-25). Jag väljer att se denna makt och konformitet som negativ och hävdar utifrån min normativa grund²¹ att det är viktigt att så många preferenser som möjligt får utrymme att höras i samhällsdebatten. Det är ett villkor för mänsklig välfärd att individer får möjlighet att ge uttryck för sina personliga basala behov och att vissa gruppers preferenser inte prioriteras över andras (jmf. Lukes 2004:81-82). När det gäller den svenska jämlikhetsopinionen kan den, i enlighet med ovanstående, betraktas som en styrd och likriktad opinion där ett fåtal kategorier uppmärksammas som en följd av vad som är populärt att diskutera för tillfället. En sådan selektiv diskurs blir ett uttryck

¹⁷ För en mer utförlig presentation av Elisabeth Noelle Neumann och hennes verk, se Internet 2.

¹⁸ För en bred, kortfattad förklaring av teorin hänvisas till Petric & Pinter 2002:37-38.

¹⁹ Se verket "The Spiral of Silence – Public Opinion – our Social Skin" (Noelle-Neumann, 1993).

²⁰ För en sammanfattande analys av kritik samt teorins utveckling och variationer, se Scheufele & Moy (2000).

²¹ Se avsnitt 2.1, Normativ grund.

för makt som kraftigt missgynnar den minoritet som inte ges utrymme att höras (Bowen & Blackmon (2003:1393-1413).

Undersökningar baserade på Noelle-Neumanns teori visar bland annat att konformiteten är högre i mer kollektivistiska länder,²² vilket är mycket intressant med tanke på den svenska jämlikhetsdiskursen. Sveriges situation präglas av ett långvarigt socialdemokratiskt styre med kollektivistiska visioner, folkrörelser och en nationalkänsla baserad på det gemensamma, vilket har gett en situation där svenskarna gärna underordnar sig kollektivets konformitet (Daun 1994:126-129). Det kollektiva Sverige kan därmed i enlighet med tidigare forskning besitta en stor benägenhet att uppfylla tystnadsspiralen. Om Sverige löper stor risk för konformitet innebär detta i praktiken att simplistiska kategoriseringar av verkligheten får råda istället för en pluralistisk mångfaldsdebatt. Detta implicerar ojämställda maktrelationer mellan populära och impopulära grupper av människor i samhället.

2.4 Metod och material

För att undersöka synen på jämlikhet i Sverige har jag valt att analysera riksdagspartiernas partiprogram från 1960-talet och fram till innevarande år. Genom att ta fasta på vilka grupper som beaktas som diskriminerade enligt parti-programmen kan en politisk definition av jämlikhetskonceptet fastställas för varje årtionde materialet berör. Dessa jämlikhetsbegrepp kan sedan analyseras och förstås utifrån sin kontext i ett utvecklingsperspektiv. Detta menar jag är en rimlig avgränsning och konkretisering i förhållande till frågeställningarna och med tanke på tidsramen för denna uppsats.

Många skulle säkert hävda att min frågeställning och kritiska undersökning borde utföras med hjälp av diskursanalytisk metod som lämpar sig väl för denna typ av kritiska konstruktivismfokuserade studie (Bergström & Boréus 2000:221-222). Mina ontologiska och epistemologiska övertygelser²³ står dock i kontrast till diskursanalysens postmoderna vetenskapsteori, och därför lämpar sig den närliggande idéanalysen bättre för min undersökning. Min tro på en faktisk verklighet ger ambitionen att med denna undersökning också kunna säga någonting om faktiska förhållanden.

Att undersöka partiprogram som ett mått på den allmänna opinionens fokus i jämlikhetsfrågan är ett synnerligen lämpligt tillvägagångssätt. Detta eftersom ett sådant material indirekt representerar väljarnas ståndpunkter. Folkviljan är central för riksdagens ledamöter som på mandat av folket är ålagda att representera dem. För att tillfredsställa sina väljare och återigen bli valda är partier lyhörda för den allmänna opinionen och på så vis kan partiprogrammen symbolisera folkets åsikter (jmf. Noelle-Neumann 1993:74-79).

²² Se exempelvis Huiping Huangs jämförande operationalisering på Taiwan och USA (2005).

²³ Se avsnitt 2.2, Teori och vetenskapssyn.

Partiprogram som undersökningsmaterial är också lämpligt eftersom de utgör ett genomarbetat och noga genomtänkt material som sorterar bort de kontroversiella och tillfälliga inslagen. En undersökning av ett nyhetsbaserat material, såsom exempelvis tidningar skulle säkerligen innehålla mer spektakulära aspekter på begreppet jämlikhet. Eftersom jag är intresserad av den allmänna opinionens attityd till jämlikhet och inte några få radikalas synvinkel är valet av partiprogram som undersökningsmaterial bättre lämpat för min undersökning. Detta material kan, enligt mig, ge en nyanserad och korrekt bild av hur synen på jämlikhet och diskriminering har utvecklats.

Jag har valt att undersöka jämlikhet i tidsspannet 1960-2005 för att kunna placera in dagens jämlikhetskoncept i sin historiska kontext, och därmed öka förståelsen för nutida jämlikhetsfrågor. Trots att jag främst är intresserad av den moderna utvecklingen väljer jag att börja analysen med 60-talets partiprogram. Detta för att jämlikhetsfrågan fördes upp på dagordningen och blev central och betydelsefull under detta årtionde, främst i samband med 68-rörelsen. Jag finner det därför intressant att ha detta årtionde som utgångspunkt för att undersöka hur jämlikhetsdebatten därefter stabiliserades och successivt fortsatte att utvecklas.

Syftet med denna uppsats är att ifrågasätta invanda kategoriseringar i den svenska uppfattningen av jämlikhet.²⁴ I enlighet med mina teoretiska utgångspunkter²⁵ vad gäller språkets funktion som maktskapande faktor har jag valt att göra en textanalys, närmare bestämt en idéanalys²⁶. Denna analys syftar till att undersöka förekomsten av idéer (Bergström & Boréus 2000:154), i detta fall kring begreppet jämlikhet. Då jag anser att idéer utgör en maktfunktion och eftersom makt är politikens kärna måste en politisk förståelse och kritik av politik inbegripa kritiska studier av idéer. Därav är denna metod ytterst lämplig att använda i en sådan undersökning som jag avser göra.

Jag betraktar jämlikhet som en föreställning om verkligheten men också som en värdering av hur man bör handla (jmf. Bergström & Boréus 2000:148). Detta innebär att idéer kring jämlikhet får omfattande konsekvenser i den praktiska verkligheten. I kritisk idéanalys ställs den dominerande idén/ideologin i relation till den yttre verkligheten för att begripliggöras, eller snarare avslöjas (Bergström & Boréus 2000:155-156). Är det så att idén säger att alla är lika, men att samhället behandlar människor olika i praktiken? Analysen syftar följaktligen till att avslöja vilka principer som egentligen styr samhället. Den kritiska idéanalysen är nära relaterad till frågor om makt och kontext,²⁷ vilket stämmer väl överens med mitt syfte. Idéanalys måste på så vis dels undersöka idén på språklig nivå och dels på något vis relatera detta till en yttre verklighet (Bergström & Boréus 2000:157).

Rent konkret kan det osynliga göras synligt med hjälp av konkreta frågor (jmf. Bergström & Boréus 2000:165-169). Först genom att partiprogrammen analyseras textmässigt med hjälp av frågor såsom: Vilka är huvudbegreppen i argumentationen? Vad får dessa för betydelse? Förekommer outtalade premisser? Därefter

²⁴ Se avsnitt 1.1, Syfte och problemformulering.

²⁵ Se avdelning 2.3.1, Språk och diskurs.

²⁶ För en utförlig genomgång av denna inriktning hänvisas till Bergström & Boréus 2000:148-178.

²⁷ Se exempelvis diskussionen kring idéanalys och studier av makt i Bergström & Boréus 2000:174-175.

genom att ställa följdfrågan: Vilken verklighet handlar texten om? Till sist sätts texten i sitt sammanhang och analyseras i termer av makt. Vad representerar idén, och vad representerar den inte? När jämlikhetsbegreppet klarlagts kommer jag utifrån normativa ställningstaganden att bedöma huruvida denna syn på begreppet är otillräcklig eller inte och om den behöver utmanas med hjälp av konkreta exempel och vidare kritisk analys.

Det kan intersubjektivitetsmässigt vara problematiskt att genomföra en tolkande idéanalys eftersom de metodologiska verktygen ofta är ospecificerade, vilket innebär att tolkningarna lätt kan bli svävande (Bergström & Boréus 2000: 172-174). För att undersöka min första frågeställning²⁸ och samtidigt uppfylla krav på intersubjektivitet²⁹ måste jag rent praktiskt konkretisera den ytterligare. Jag kommer främst att ställa mig frågan:

- Vilka kategorier och grupper av människor inkluderas i termer av jämlikhet och diskriminering under varje årtionde?

Ovannämnda fråga ger en god möjlighet att mäta jämlikheten samtidigt som den fortfarande rymmer en kritisk tolkning av empirin. Att sedan analysera och tolka empirin i termer av makt bidrar till ytterligare viktiga dimensioner och perspektiv på min undersökning. Min andra frågeställning kan även den konkretiseras ytterligare med hjälp av två preciserade frågor:

- Vad anses vara viktigt och oviktigt i jämlikhetsdiskursen under de olika årtiondena?
- Vilka grupper kan tänkas gynnas respektive missgynnas av detta fokus inom diskursen?

²⁸ Se avsnitt 1.1, Syfte och problemformulering.

²⁹ För en inblick i kraven på intersubjektivitet, se Esaiasson m.fl. 2003:23-24.

3 Jämlikhet

Detta kapitel är främst en presentation av min analys och de slutsatser som denna tillsammans med mina normativa utgångspunkter resulterat i. Först diskuteras varje årtionde för sig främst utifrån frågan om vilka kategorier som innesluts i jämlikhetsdefinitionen, men även med kopplingar till maktdimensionen. Därefter följer ett konsekvensanalytiskt avsnitt som helt fokuserar de maktimplikationer som jämlikhetsdiskursen innebär. Detta kontrasteras sedan med två exempel på diskriminerade grupper som exkluderas från definitionen. Slutligen diskuteras resultaten utifrån en normativ synvinkel.

3.1 Jämlikhet under utveckling

Analysen nedan är uppdelad i en analys av partiprogrammen med en genomgång av varje årtionde för sig. De citat som redovisas och exemplifierar mina påståenden är representativa för en generell och utbredd syn, om citaten inte explicit hänvisas till att endast gälla ett särskilt partis åsikt. Under arbetets gång har jag funnit det lämpligt att studera jämlikhetsbegreppet utifrån uppdelningen i höger- och vänsterblock eftersom dessa utmärker sig av skilda ideologiska uppfattningar som är grundläggande för betraktandet av jämlikheten. Därav den ständiga uppdelningen mellan vänster och höger i presentationen av analysen.

Jag anser att det redan här är viktigt att poängtera skillnaden mellan att omtala grupper som rättighetsbehövande och diskriminerade. Att en grupp är utsatt och i behov av särskilda rättigheter innebär inte att den är diskriminerad. Diskriminering måste definieras som att någon *utsätts för orättvis behandling på grund av tillhörighet till en viss grupp* (Malmgren, 1999:198).

3.1.1 1960-tal

Uppmärksammandet av jämlikhetsfrågor och diskriminering i 60-talets partiprogram baseras i stor utsträckning på kategorin "klass" definierat i inkomstskillnader och social status. Detta härleds till kapitalism, arbete, produktionsystem och den tidens utpräglade socialistiska tankegångar gör sig gällande. På vänstersidan är definitionen av jämlikhetsbegreppets innebörd därmed ytterst explicit:

Stora skillnader i inkomster, olikheter i social ställning, byråkratism, rättsövergrepp och beskuren kultur- och samhällsdebatt strider mot socialismens frihets- och jämlikhetsideal. (Vänsterpartiet kommunisterna, 1967:5)

Jämlikhet förutsätter en grundläggande förändring av samhället. Den aktuella kampen för en jämnare inkomst- och förmögenhetsfördelning gäller framförallt en ökad andel av produktionsresultatet åt löntagarna på de större kapitalägarnas bekostnad. De stora inkomstskillnaderna mellan olika grupper av löntagare måste också minskas. (Vänsterpartiet kommunisterna, 1967:15)

Högern svarar med att ta upp frågorna om kapital och arbete mer implicit och med hänvisning till frihetssträvanden snarare än rättvisa och med den enskildes situation som utgångspunkt. Begreppen jämlikhet och diskriminering nämns inte.

Kapitaltillgångarna i vårt land skall så långt som möjligt ägas av de enskilda människorna så att medborgarnas oberoende och medinflytande stärkes. En jämnare fördelning och spridning av detta ägande skall åstadkommas, varigenom medborgarnas oberoende och därmed demokratin stärkes. (Moderata samlingspartiet, 1969:44)

I ett mittenparti som Centern blir dock 60-talets anda framträdande i parti-programmet och jämlikheten beskrivs med följande terminologi:

På grundvalen av människors lika värde eftersträvar centerpartiet jämlikhet mellan människor såväl i social behandling som i levnadsbetingelser i övrigt. Det är för alla samhällssystem nödvändigt, att arbetsprestationer ersätts i förhållande till utförda arbetsinsatser. Den centerpolitiska inställningen är att samhället ska verka för att olikheter i inkomstbildning blir så små som möjligt. En självklar princip är att män och kvinnor ska ges lika möjligheter. (Centerpartiet, 1969:7)

Detta citat kan statuera exempel för vad som utmärker 60-talets syn på jämlikhet. Främst betonas klass, definierat som inkomstskillnader och social makt, som en viktig jämlikhetsfråga. Jämlikhet tycks förknippas med diskussionen kring arbete och kapital där löntagarnas inkomstskillnader och sociala ställning är i fokus. Slutligen och lite i förbiseende uppmärksammas även könsfrågan, om den överhuvudtaget uppmärksammas. Om könsfrågan diskuteras, som hos vänsterpartiet kommunisterna, är det dock underordnat klassperspektivet och det marxistiska sättet att tänka. Könsdiskriminering betraktas här ur ett abstrakt ”arbetarklassperspektiv” och som en del av kapitalismens förtryck av arbetarna.

Alltjämt finns i vårt samhälle orättvisor som sammanhänger med vilket kön man tillhör. [...] Landets totala produktion och genomsnittliga levnadsstandard skulle kunna höjas avsevärt om det nuvarande mönstret för könsrollerna avskaffades. (Vänsterpartiet kommunisterna, 1967:17)

3.1.2 1970-tal

70-talet präglas av en fortsatt stark betoning på klassperspektivet, med låginkomsttagare och arbetare i centrum. Könnsfrågan tillåts dock ta större utrymme än tidigare i vissa partiprogram. Kön beskrivs och diskuteras nu av några partier mer utförligt under särskilda jämlikhetsrubriker, vilket jag betraktar som att frågan tillmäts större vikt än tidigare. Partinamnet på och politiken hos riksdagens största parti, Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, vittnar emellertid fortfarande om vilken huvudgrupp som främst representeras och uppmärksammas som diskriminerad.

Kampen för jämlikhet riktar sig mot alla slags klasskillnader, såväl ekonomiska som sociala och kulturella. Socialdemokratin strävar efter jämlikhet i fördelningen av egendom, inkomster och makt men också i tillgången till utbildning och kulturella värden. Socialdemokratin vänder sig mot en ordning som innebär att rättigheter, skyldigheter och arbetsuppgifter fördelas efter kön. (Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, 1975:5)

Inkomstskillnader som diskriminering är även uppmärksammat på högerflanken, om än inte alls i samma utsträckning och med samma terminologi som hos vänstern. Klassfrågorna belyses lite annorlunda och betraktas inte på samma vis som det övergripande stora samhällsproblemet. Socialpolitiken syftar enligt Moderata samlingspartiet till att:

utjämna stötande skillnader i materiella villkor mellan människor med högre och lägre inkomster och – än mer – mellan mer och mindre utgiftskrävande perioder i samma människas liv. (Moderata samlingspartiet, 1978:46)

När kön uppmärksammas är det kvinnornas perspektiv som är i fokus. Det bör poängteras att det gäller just kvinnodiskriminering och att män som grupp inte betraktas som diskriminerade. Kvinnornas situation i arbetsliv och hem uppmärksammas.

De så kallade kvinnoyrkenas sämre behandling lönemässigt måste upphöra. (Kristen demokratisk samling, 1979:54)

Vänsterpartiet kommunisterna diskuterar hur kvinnan är under dubbelt förtryck, dvs. både klass- och könsförtryck. Man hävdar dock att alla förtryck kommer att upphöra när kommunismen införts, och därmed beaktas könsperspektivet som en del av klassperspektivet. Frågan om på vilket sätt det socialistiska samhället automatiskt innebär en upplösning av könsförtrycket utvecklas dock inte vidare.³⁰

³⁰ Detta speglar ett klassiskt synsätt inom socialismen med förgrundsgestalten Friedrich Engels och hans analys av "kvinnofrågan" som innebar att samhället först måste förändras i socialistisk anda. Därefter och därigenom skulle kvinnorna nå sin frihet. (Hirdman, 2001:138)

Kvinnorna reser sig mot det dubbla förtrycket. [...] Tvånget till arbete i hemmet upphävs genom kollektiv produktion. (Vänsterpartiet kommunisterna, 1972:27, 34)

Högerpartier formulerar sig generellt sett likt tidigare mindre precist och utan att fokusera enskilda grupper. Detta innebär att ingen särskild kategori målas ut som särskilt förtryckt eller diskriminerad, med undantag för kvinnodiskriminering. På detta följer att konkreta åtgärder mot diskriminering inte kan rekommenderas. Samtidigt accepteras ingen kränkning mot någon vilket innebär att alla kategorier och människor inkluderas i jämlikhetsdefinitionen. En sådan bred definition utesluter ingen, utan håller all diskriminering för möjlig.

Alla ska ha rätt till utbildning, arbete och bostad, trygghet till inkomst och vård, skydd till liv och egendom samt rättssäkerhet. (Centerpartiet, 1970:6)

När det kommer till konkreta sakfrågor görs ändå ett urval och en kategorisering av vilka grupper som behöver värnas särskilt. Detta syftar säkerligen till att kunna förverkliga politiken och konkret skydda de grupper som man trots allt noterat vara särskilt utsatta.

Särskilda insatser är nödvändiga för att barnfamiljer, handikappade, pensionärer och ekonomiskt svaga grupper skall ges förutsättningar till goda bostäder. (Centerpartiet, 1970:6)

Social trygghet är en medborgerlig rättighet. Särskilt viktigt är det sociala ansvaret mot dem som av olika skäl – t.ex. Sjukdom, ålder eller handikapp – har svårt att ta del i samhällsgemenskapen. De måste så långt som möjligt ges samma villkor som andra på samhällslivets alla områden. (Moderata samlingspartiet, 1978:12)

Samtidigt tycks det vara så under 70-talet att begreppet jämlikhet främst är förknippat just med klassperspektivet, och eventuellt med kön. Andra grupperns rättigheter omnämns (främst invandrare, barn, äldre och handikappade) men diskuteras sällan i termer av jämlikhet och diskriminering. Jämlikhet blir därmed ett värdeladdat ord som används och förknippas främst med vänsterflanken som anser sig representera den fattiga arbetarklassen. Dock myntas begreppet jämlikhet även hos andra partier. I dessa fall används det med samma klassbetonade innebörd som hos vänstern. Centerpartiet beskriver exempelvis socialpolitiken som instrumentet för jämlikhetspolitiken där tyngdpunkten bör läggas på ”ett väl utbyggt socialförsäkringssystem” för att enskilda individer ska ha en ”tillfredsställande försörjningsnivå” (Centerpartiet, 1970). Vid några enstaka tillfällen uppmärksammas andra grupper än kön och klass som särskilt utsatta i samhället. När detta görs av högerpartier används inte ordet jämlikhet utan istället begreppet jämställdhet.

Samhället måste energiskt söka avhjälpa dessa olika svårigheter och hjälpa invandrarna till rättvisa villkor på jämställd grund. (Kristen demokratisk samling, 1979:29)

Begreppet jämställd används här med betydelsen ”lika villkor” som kan betraktas som synonymt med jämlikhetsbegreppet. Jag finner det troligt att högern använder begreppet jämställdhet eftersom jämlikhet är så värdeladdat och förknippat med vänstern. Att jämställdhet i detta exempel används om invandrare visar att begreppet under 70-talet ännu inte har definierats till att explicit handla om kön. Huruvida begreppet jämställdhet uppkom just som ett högerbegrepp synonymt med jämlikhet eller inte låter sig dock inte utrönas av partiprogrammen.

Vad som vidare bör poängteras kring 70-talets partiprogram är att diskriminering och jämlikhet främst är knyts till arbetsmarknaden. Likt 60-talets partiprogram präglas synen på jämlikhet av den socialistiska terminologin där arbetsmarknaden står i fokus. Rättigheter på arbetsmarknaden diskuteras för olika grupper, men diskrimineringen och jämlikheten förknippas med arbetarklassen och i lite större utsträckning än tidigare med kön. Diskriminering som ett väsentligt samhällsproblem knyts främst klassförtrycket, och detta görs endast av vänstern.

3.1.3 1980-tal

Partiprogrammens jämlikhetsdiskussion fortsätter under 80-talet att präglas främst av klassperspektiv och arbetsrätt samtidigt som diskussionen kring kön preciseras ytterligare och poängteras mer än tidigare. Kvinnokampen har nu blivit en central del i klasskampen för vänstern.

Utan kvinnokamp blir frigörelsen från klassamhället ofullgånge. (Vänsterpartiet kommunisterna, 1987:5)

Samtidigt är det fortfarande klass som dominerar partiprogrammen på vänsterkanten. Under den slagkraftiga rubriken ”Vad socialdemokratin vill” står följande att läsa:

Att medborgarna frigörs från beroende av varje slags maktgrupper utanför deras kontroll och att en på klasser uppbyggd samhällsordning lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande människor. (Socialdemokraterna, 1981:4)

Högern omskriver för det mesta, likt tidigare, specifika gruppers rättigheter när det gäller sakfrågepolitik. De grupper som då berörs är kvinnor, invandrare, äldre, barn, ungdomar, handikappade, religiösa, arbetslösa och ekonomiskt utsatta. Här handlar det om att dessa grupper har sämre förutsättningar än andra att leva sina liv som de vill snarare än att de diskrimineras. I övrigt håller man diskussionen kring diskriminering generell genom att inkludera alla människor. Moderata

samlingspartiet skriver att alla måste garanteras social trygghet, men att ingen enskild person eller grupp ska särbehandlas (Moderata samlingspartiet, 1984:10f). Högerpartierna påpekar också att alla människor är olika men måste skyddas på lika villkor och att den kristna människosynen innebär:

en garanti för den enskilda individens personliga rättigheter och därmed också ett oförbehållsamt skydd mot alla former av övergrepp och diskriminering.

(Kristdemokratiska samhällspartiet, 1987:9)

Rättvisetanken måste utgå från att människor är olika och har olika förutsättningar, olika önskemål och olika möjligheter. Det handlar om att skapa lika chanser för alla och att ständigt förnya chanserna. Men också att stödja dem som inte har möjlighet att ta vara på förutsättningarna. (Folkpartiet, 1982:6)

Undantaget för högerens generella och mer abstrakta hållning är främst jämställdhetspolitiken och könsfrågan. Jämställdhet har nu blivit ett etablerat begrepp som relateras till kategorin kön. Flera partier har särskilda jämställdhetsavsnitt där könsproblematik uppmärksammas. Könsfrågan har nu övergått från abstrakt ideologisk övertygelse till att handla om konkret sakfrågepolitik. Dock utgår diskussionen fortfarande enbart från ett kvinnoperspektiv, varav ordet kön kan betraktas som aningen missvisande då en sådan diskriminering skulle kunna tänkas gälla både kvinnor och män. Tanken att könsdiskriminering kan inbegripa kategorin män förekommer inte i något partiprogram. Inom högern ges kvinnodiskrimineringen stor uppmärksamhet samtidigt som diskussionen kring annan typ av diskriminering är minimal. Detta innebär generellt sett att klassperspektivet allt mer får stå tillbaka för könsperspektivet som nu blivit viktigare. Kvinnodiskrimineringen och dess orsaker beskrivs överhuvudtaget mer utförligt än tidigare och relateras till arbetsliv och hem, såväl som till samhällsattityder i stort. Folkpartiet går längst och hävdar följande:

Inför varje politiskt beslut bör frågan ställas: Hur påverkar detta jämställdheten?

Inom nästan alla områden finns jämställdhetsaspekter som måste tas tillvara.

(Folkpartiet, 1982:18)

Rättvisetanken måste utgå från att människor är olika och har olika förutsättningar, olika önskemål och olika möjligheter. Det handlar om att skapa lika chanser för alla och att ständigt förnya chanserna. Men också att stödja dem som inte har möjlighet att ta vara på förutsättningarna. (Folkpartiet, 1982:6)

Vänsterpartiet för under 80-talet fram gruppen homosexuella som en ny grupp av särskilt utsatta personer, som behöver speciellt skydd. Denna grupp nämns dock i förbifarten och utan vidare diskussion.

I klassamhället präglar utnyttjandet och underordningen också andra förhållanden mellan människor än de rent klassmässiga. Klassamhället vidmakthåller eller skärper det förtryck som riktar sig mot kvinnor. Det skapar förtryck mot minoritetsgrupper

som till exempel homosexuella och andra nationers folk. Bara ett klasslöst samhälle med jämlika människor kan bli ett verkligt frihetens samhälle. (Vänsterpartiet kommunisterna, 1987:4)

Gruppen invandrare får under 80-talet ett större utrymme i partiprogrammen än tidigare. Främst handlar diskussionen om rättigheter och hur de svårigheter och problem som uppstår i samband med invandring kan lösas. Rasism och främlingsfientlighet uppmärksammas och beskrivs som ett stort samhällsproblem. Att invandrare diskrimineras i någon vidare utsträckning i arbetsliv osv. diskuteras emellertid inte. Frågorna betraktas inte utifrån invandrarnas perspektiv eller i termer av diskriminering förutom vid något enstaka tillfälle. När detta väl sker är det mest ett konstaterande som inte diskuteras vidare.

Invandrarna får inte bli en isolerad grupp i samhället. Diskriminering av invandrare eller etniska minoriteter skall beivras. (Folkpartiet, 1982:43-44)

Överhuvudtaget präglas 80-talet av en något vidare syn på begreppet jämlikhet än tidigare. Nya kategorier nämns och kvinnodiskriminering har i princip blivit lika viktig som diskriminering på grund av klass inom vänstern. Högerens jämlikhetssträvan är i sin tur helt inriktad på kategorin kön, med några få undantag.

3.1.4 1990-tal

Under 90-talet har jämlikhetsbegreppet vidgats inom vänstern och liknar alltmer högerens allomfattande definition. Klassbegreppet är dock fortfarande värdeladdat och används, men mindre preciserat än tidigare. Klassbegreppet har nu kommit att omfatta alla former av diskriminering.

Som en konsekvens av sitt frihetskrav och sin uppfattning om alla människors lika värde och värdighet vänder sig socialdemokratin därför mot alla slags klasskillnader och alla former av diskriminering. (Socialdemokraterna, 1990:6)

plikt att utjämna kvardröjande och nya klassklyftor. Klasstrukturen blir mindre enhetlig. (Socialdemokraterna, 1990:15)

Höger- och mittenpartiernas bild av jämlikhet ligger fast även om partierna i något högre grad än tidigare pekar ut specifika grupper och diskuterar dem i diskrimineringstermer. Samtidigt som det generella och allomfattande finns kvar tycks sålunda benägenheten att peka ut och särbehandla enskilda grupper vara större än tidigare. Minoriteters situation diskuteras och uppmärksammas i högre grad och mer specificerat än tidigare ur ett rättighetsperspektiv. Problemet med att somliga grupper får ett mindre utrymme och därmed sämre möjlighet att värna sina rättigheter i samhällsdebatten uppmärksammas.

Minoriteter ska mötas med respekt för sin särart. Öppenhet och tolerans gentemot människor oavsett ras, religion, kultur eller sexuell identitet är grundläggande för ett demokratiskt samhälle. (Centerpartiet, 1990:18)

Alla människor ska ha möjlighet att i vardagslivet ta i anspråk de rättigheter som tillkommer dem och de grupper som de tillhör. Detta gäller särskilt människor som har svårt att göra sin röst hörd i samhällsdebatten – till exempel de mycket gamla och de svårt och långvarigt sjuka. (Kristdemokraterna, 1996:12)

Könsdiskriminering finns med som en central del i alla partiernas partiprogram under 90-talet. I högerpartiernas partiprogram är det i princip den enda kategori som uttryckligen diskuteras i termer av diskriminering. Utgångspunkten är dock fortfarande enbart kvinnans situation även om det uttrycks med termen kön.

Historien ger belägg för att kvinnor har använts som buffert i arbetslivet [...] Den förändring som nu pågår i samhället försämrar kvinnors möjligheter att leva ett självständigt liv. Den successiva krympningen av offentlig sektor drabbar kvinnor på flera sätt. Både möjligheten att få arbete och möjligheten att få barnomsorgsplatser minskar. (Miljöpartiet, 1993:7)

Frågan uppmärksammas ur olika perspektiv och ges stort utrymme. Orsaker till, och konsekvenser av, diskrimineringen läggs fram samtidigt som konkreta åtgärder föreslås.

Jämställdhet börjar redan i hemmet och barnen lär sig tidigt från föräldrarnas roller. Det är därför viktigt att med opinionsbildande arbete stimulera föräldrar till att dela på föräldraledigheten så att de får ta del av barnets utveckling och fostran. (Kristdemokraterna, 1996:27)

Inom vänsterblocket har kön nu blivit en lika viktig kategori som klass, vilket är anmärkningsvärt, eftersom klassfrågan tidigare varit den grundläggande beröringspunkten för politiken inom vänsterrörelsen. Att kategorin klass inte längre prioriteras framför och anses vara viktigare än kategorin kön måste betraktas som en betydande ideologisk förändring inom vänstern.

Lika väl som klassförtryck måste könsförtryck bekämpas. (Socialdemokraterna, 1990: 6)

Främst inkluderar jämlikhetsdefinitionen under 90-talet kategorierna klass och kön även om andra gruppers rättigheter också berörs, såsom handikappade, invandrare, ungdomar, barn och äldre. När dessa andra grupper omnämns handlar det om rättighetsperspektiv på grund av personens naturligt utsatta situation, och inte om diskriminering. Vänsterpartiet skriver dock om flera av dessa grupper med diskrimineringstermer och mer utförliga beskrivningar än de andra partierna. Det framhävs att ungdomar och invandrare ”många gånger utsätts för ren

diskriminering i arbetslivet” och hur lågutbildade och funktionshindrade möter stort motstånd i konkurrensen på arbetsmarknaden (Vänsterpartiet, 1996:13).

Gruppen personer med annan sexuell läggning än heterosexualitet uppmärksammas hos flera partier i termer av jämlikhet under 90-talet. Gruppen omnämns i större utsträckning än tidigare som diskriminerad men diskuteras inte utförligt eller med konkreta åtgärdsförslag hos något parti.

Diskussionen kring invandrare och kulturella minoriteter som en diskriminerade grupper har också ökat. Det är emellertid fortfarande en tydlig fokusering på invandrades svårigheter att komma till ett nytt land och vilka specifika rättigheter som detta kräver. Den diskriminering som beskrivs inriktas främst på den mer brutala främlingsfientlighet och nazism som kan få våldsamma yttringar, än på att invandrare kan tänkas bli diskriminerade i sitt vardagsliv, exempelvis på arbetsmarknaden.

Demokratin ska skydda etniska minoriteters rätt att utveckla sitt språk och sin kultur. (Vänsterpartiet, 1996:7)

Diskriminering gentemot minoriteter skall beivras, bland annat genom lagstiftning mot rasdiskriminering. [...] Riktad historieundervisning i skolan samt upplysning och information till allmänheten om invandringens och minoriteternas betydelse för samhället är viktigt för att öka förståelsen. (Kristdemokraterna, 1996:113)

Ordet jämlikhet används under 90-talet överhuvudtaget mindre än tidigare och får stå tillbaka för det mer politiskt neutrala begreppet diskriminering. Hos högerpartierna är jämlikhetsbegreppet mycket sällsynt under denna epok.

3.1.5 2000-tal

Under 2000-talet har jämlikhetskonceptet kommit att omfatta allt fler grupper, och skiftningar i betydelse och betoningen gentemot tidigare är genomgående för perioden. Jämlikhetsfrågan uppmärksammas mer än någonsin i partiprogrammen. Socialdemokraternas partiprogram har nu fångat upp högerens allomfattande jämlikhetsdefinition. De mer abstrakta beskrivningarna av jämlikhet kompletteras dock med påståendet att våra olikheter inte får medföra att någon har det bättre än någon annan. Detta traditionella argument kan relateras till klassfrågan, och det används troligtvis för att knyta an till den gamla ideologiska grunden i partiet.

Jämlikhet handlar om allas lika rätt att råda över det egna livet och påverka samhället de lever i. Kravet på jämlikhet är ett krav på mångfald. [...] Jämlikhet förutsätter olikhet men är oförenligt med klyftor. (Socialdemokraterna, 2001:8)

Implicit är klass fortfarande en mycket central kategori för den socialdemokratiska politiken. Åtminstone är det en kategori som är mer självklar än andra vid tal om jämlikhet, även om könsdiskrimineringen gjort sig gällande som ytterst central.

All jämlikhetspolitik måste innefatta kamp mot klassklyftor. Men jämställdhetsdebatten har tydligt visat att över- och underordning inte endast skapas av faktorer inom produktionslivet, utan också av faktorer utanför denna. Åtgärder enbart mot klassorättvisorna räcker därför inte för verklig jämlikhet. Det kräver kamp också mot dessa andra ojämlikhetsmönster. En tydlig sådan struktur är genusordningen. (Socialdemokraterna, 2001:13)

Hos vänsterpartiet är klass fortfarande ytterst centralt, men kompletteras av könsperspektivet. Utgångspunkten är explicit kvinnans, medan män tillhör den överordnade kategorin. När det handlar om konkret sakfrågepolitik är kvinnodiskrimineringen nu mer uppmärksammas än klassfrågan och kan därmed betraktas som lika viktig.

Vänsterpartiet är ett feministiskt parti. Det innebär att vi anser att det förutom klassamhället också finns ett patriarkat där kvinnor är konsekvent underordnade. Den patriarkala maktstrukturen upprätthåller mäns makt över kvinnor och försvarar männens villkor både samhälleligt och privat. [...] Ett i grunden jämlikt samhälle gör både män och kvinnor friare. (Vänsterpartiet, 2000:4, 16)

Kön är generellt sett den mest omskrivna kategorin i 2000-talets partiprogram. Utförliga beskrivningar av problematiken diskuteras. Bakgrund och konsekvenser av könsdiskrimineringen målas upp och konkreta åtgärdsförslag ges. Flera partier betonar att attitydförändringar måste komma till stånd, att det följaktligen är samhällsattityden som ligger bakom förtrycket och inte männen, som vänsterpartiets retorik antyder. Tanken att könsperspektivet är så centralt att det alltid måste finnas i baktanken vid varje beslutsfattande lever vidare inom högern, vilket kan betraktas som att könsdiskrimineringen här anses vara viktigare och mer betydelsefull än all annan typ av diskriminering.

En aktiv jämställdhetspolitik måste innehålla både attitydförändrande arbete och lagstiftning. (Folkpartiet, 2003:11)

Det handlar inte bara om lagstiftning utan även om opinionsbildning och attitydförändringar. Jämställdhetspolitiken ska genomsyra alla politikområden. (Kristdemokraterna, 2001:82-83)

Miljöpartiets partiprogram innehåller både en allomfattande utgångspunkt kring diskrimineringen i samhället och en mängd diskrimineringsbeskrivningar kring olika grupper som partiet anser bör uppmärksammas särskilt. Detta görs med noggranna redogörelser kring tänkbara orsaker och konkreta förslag på åtgärder mot diskrimineringen, samt med explicita kopplingar och exempel. Politiken för en minskad diskriminering preciseras i hög utsträckning. Diskrimineringen relateras även till makt. De faktorer som uppmärksammas som föremål för diskriminering under egna rubriker är funktionshinder, etnicitet och sexuell läggning. Jämställdhet diskuteras under en egen kapitelrubrik och i större ut-

sträckning än de andra grupperna, vilket kan betraktas som ett tecken på att könsfrågan är synnerligen betydelsefull. Partiet delger en mycket utförlig beskrivning av könsdiskrimineringen. Även män plockas fram explicit som en förtryckt grupp, vilket inte tidigare förekommit. Miljöpartiet diskuterar även obalansen i dagens spretiga syn på jämlikhet, där olika grupper och områden prioriteras olika mycket och i olika lagar. Partiet hävdar att en samlad lagstiftning skulle ge de diskriminerade grupperna en mer likvärdig situation.

Vi anser att diskrimineringen måste förebyggas och motverkas inom alla områden och på alla nivåer i samhället. Det är viktigt att detta sker genom en samordnad och samlad syn på diskrimineringsfrågorna, till skillnad från dagens spretiga rättssystem med helt skilda lagar för olika diskriminerade grupper och med skilda lagar för arbetsliv och fritid. Vi anser att dessa olika lagar ska samlas i en enda lag mot alla former av diskriminering. (Miljöpartiet, 2002:9)

Istället för begreppet invandrare används under 2000-talet begreppet etnicitet genomgående. Liksom begreppet handikappade har blivit funktionshindrade har ras blivit invandrare som nu slutligen betecknas som etnicitet. Detta är en utveckling som har gett begreppen nya betydelser. Etnicitet är ett bredare begrepp som inte på samma vis målar ut de personer som kommit från ett annat land utan även inkluderar dem som på något vis upplever sig bära på ett annat kulturarv än det som är rådande i landet. Att betrakta etnicitet som orsak till diskriminering uppmärksammas och diskuteras utförligt i flera partiprogram med konkreta åtgärdsförslag.

Diskriminering och fördomar grundade på etniskt ursprung leder också till att människors livsval snävas in och begränsas. (Socialdemokraterna, 2001:14)

När etnicitet diskuteras nämner många av partierna begreppet mångfald i positiv bemärkelse. Från att ha betraktats i termer av problem och svårigheter har etnicitet nu blivit något som berikar det svenska samhället. Mångfalden omskrivs som att vi alla kan lära oss av varandra och berikas av våra olikheter.

Mångfalden är en tillgång – den ökar möjligheterna för ett öppet samhälle där vi kan lära av varandra. (Folkpartiet, 2003:12)

Klass, kön och etnicitet har blivit en slogan under 2000-talet. Dessa tre nämns ofta tillsammans och är de grupper som betonas och uppmärksammas i störst utsträckning. Socialdemokraterna värderar diskriminering med anknytning till dessa tre faktorer som viktigare och allvarigare än all annan diskriminering.

Men klass, kön och etnicitet skapar alltjämt ojämlikheter. När klasskillnader sammanfaller med de skillnader som skapas av framförallt kön och etnicitet, blir ojämlikheten som hårdast. (Socialdemokraterna, 2001:15)

Under rubriken ”En politik för jämlikhet” definierar socialdemokraterna klart och tydligt det tidigare något diffusa begreppet jämlikhet till att främst gälla kön, klass och etnicitet:

Det handlar om att förändra klassmönster och om att bryta traditionella könsrollsmönster likaväl som etniska fördomar och annan diskriminering. (Socialdemokraterna, 2001:22)

Utöver dessa tre centrala kategorier nämns även andra grupper i parti-programmen, men dessa nämns för det mesta i förbigående. Dessa kategorier är främst människor med annan sexuell läggning än den heterosexuella. Denna grupp nämns hos alla partier utom Moderaterna.

Homosexuella saknar många av de rättigheter som är självklara för heterosexuella. Många homosexuella drabbas fortfarande av diskriminering, trakasserier, våld och förakt. (Folkpartiet, 2003:12)

Homosexuella och heterosexuella uttryck ska ges samma värde. Vänsterpartiet deltar i kampen för sexuell likaberättigande. (Vänsterpartiet, 2000:17)

Det är intressant att se hur vänsterpartiet definierar denna fråga som en ”kamp” såsom könskampen och klasskampen. Detta betonar att denna diskriminering är något som är värt att kämpa för. Trots att man skriver att invandrare ”utsätts för diskriminering i arbetslivet” är denna fråga och andra gruppers missgynnade läge i samhället inte omskrivna som föremål för kamp på detta vis. Att på ett sådant sätt utmåla vissa gruppers rättigheter och diskriminering som värd att kämpa för ger uttryck för en hierarkisk rangordning där vissa diskriminerade grupper prioriteras framför andra.

När funktionshindrade och äldre berörs handlar det om att deras fysiska situation innebär problem för dem och att dessa personer därmed hamnar i en utsatt situation. I en sådan situation måste man kunna vara trygg i sina rättigheter. Denna grupp eller situation omskrivs dock inte i termer av diskriminering, med undantag för ett enstaka tillfälle i Kristdemokraternas partiprogram.

Människor med funktionshinder riskerar att i olika sammanhang bli negativt särbehandlade. Detta är diskriminering och kan aldrig tolereras. (Kristdemokraterna, 2001:67)

Medvetenheten kring jämlikhetsfrågor och diskriminering är eftersträvansvärd, enligt partiprogrammen. Diskrimineringsfrågor tycks överhuvudtaget vara viktigare än någonsin i politiken under 2000-talet. Det är dock ett faktum att diskrimineringen av vissa grupper är viktigare och allvarligare än diskrimineringen av andra.

3.2 Maktrelationer

Den som definieras som diskriminerad får respons och rätt att höras. Detta blir uppenbart vid en analys av jämlikhetsfrågan i partiprogrammen. Den som dessutom tillhör en grupp som anses vara extra viktig och förtryckt får möjlighet att höras ännu mer. Klass är den viktigaste kategorin under 60- och 70-talet, men detta ändras under 80- och 90-talet till att kön får stå i fokus, vilket under 2000-talet kompletteras ytterligare med etnicitetskategorin. Hierarkin som existerar grupperna emellan förändras ständigt och successivt, men det är uppenbart att det existerar en hierarki.

De grupper som uppmärksammas i liten utsträckning eller inte alls, men som upplever sig diskriminerade är de stora förlorarna i jämlikhetspolitiken. Det synes paradoxalt att partierna hänger sig åt allomfattande diskrimineringsdefinitioner med utgångspunkt i människovärdet, men samtidigt väljer att bara fokusera vissa grupper, och att dessutom uppmärksamma några av dessa grupper i långt större utsträckning än andra. Detta tyder på att gruppernas situation betraktas som olika viktiga och centrala i den politiska och allmänna sfären. Märkligt nog existerar det en politisk medvetenhet om just detta; att grupper får olika stor möjlighet att höras i debatten.³¹

Det är av största vikt att språket betraktas som en maktfaktor och som styrande bilden av jämlikhet och diskriminering.³² Det är inte givet att den språkliga konstruktionen av jämlikhet är sann och korrekt (Riggins, 1997:2), vilket även skiftningarna över tid är ett tecken på. Uppfattar vi att diskrimineringen mot homosexuella är lika viktig som diskrimineringen mot kvinnor? Kanske under 2000-talet, men troligtvis inte genom att läsa partiprogrammen under 90-talet, och ännu mindre genom att läsa 70-talets klassinriktade jämlikhetspolitik. Definitionen av jämlikhet styr på detta vis vårt sätt att tänka kring diskriminering, vilket är ett uttryck för makt. Somliga grupper gynnas medan andra missgynnas. Detta innebär naturligtvis inte att uppmärksammandet kring diskrimineringen av enskilda grupper i sig är något negativt, utan endast när det sker på bekostnad av andra. Inklusion innebär också en exklusion. Om en definition är exkluderande och detta drabbar personer som utesluts och därmed varken får gehör eller rättsligt skydd för sin upplevda diskriminering måste exkluderingen ifrågasättas och omvärderas. Detta i enlighet med min normativa demokratiska utgångspunkt att alla människor måste få möjlighet att höras och att ingen får kränkas.³³

Trots heltäckande definitioner i stil med ”ingen människa får kränkas” är det svårt att definiera någon som diskriminerad om varken politik eller lagstiftning har definierat personens situation som en möjlig form av diskriminering. En grupp existerar först när den omtalats i ord, och på detta vis skapas grupper och kate-

³¹ Se Kristdemokratiskt citat i avsnitt 3.2.4, 90-talet.

³² Se avsnitt 2.3.1, Språk och diskurs.

³³ Se avsnitt 2.1, Normativ grund.

gorier (Jørgensen & Phillips 1999:52). Innebörden blir således att det är nödvändigt att enskilda grupper pekats ut och diskuteras. Samtidigt är risken stor att vissa grupper då helt exkluderas eller uppmärksammas i mindre utsträckning än andra grupper, vilket ger dem sämre möjlighet att få gehör och respekt för sin fråga. Makten över vilka grupper som inkluderas och exkluderas ligger ytterst i samhällsmedborgarnas händer, men även detta inkluderar maktimplikationer eftersom olika medborgare har olika stor möjlighet att göra sin röst hörd i samhällsdebatten. För att exempelvis få in en artikel i en större dagstidning bör du helst vara en känd, rik och väletablerad person på den offentliga arenan (jmf, Mc Nair 2003:38-46). För en samhällsmedborgare kan uppdraget i detta ljus upplevas som en svåråtkomlig utmaning. Frågan om vem som styr hur vi uppfattar begreppet jämlikhet är dock omöjlig att besvara. Ingen enskild aktör kan ställas till svars. Makten över våra tankar är komplex men kan uppenbaras genom ett kritiskt ifrågasättande (Lukes 2005:25-29).

Att en fråga är populär inverkar naturligtvis också på vårt sätt att tänka. Det är svårt att ta sig utanför de ramar som diskursen satt upp och på grund av tystnadsspiralen är det få som vågar (Noelle-Neumann, 1993:37-57). Detta gör att debatten om jämlikhet blir likriktad på det vis som materialet visar och att den politiska agendan styrs av selektiva val där de populära frågorna uppmärksammas. Att det idag är på modet att främst tala om och uppmärksamma könsfrågor i jämlikhetsdebatten visas både i min undersökning och genom en titt på andra samhällsfaktorer. Riksdagen har bestämt att könsperspektivet ska finnas med i utbildningar och kurser på universitetet och högskola, att könsfrågan kräver en särskild jämställdhetsombudsman (Jämo)³⁴, att svenska företag varje år måste skriva specifika jämställdhetsplaner (SFS 1991:433), och att lagarna kring könsdiskriminering måste preciseras noggrannare än annan diskrimineringslagstiftning.³⁵ Ovanstående exempel visar med många andra vilken betydelse riksdagen anser att kvinnodiskrimineringen har. Frågan är varför annan diskriminering inte uppmärksammas i samma utsträckning? Att kön inkluderar många människor och därmed utgör en omfattande och utbredd diskriminering är inte skäl nog för att hävda att denna diskriminering är viktigare än andra former av diskriminering, åtminstone inte om man som riksdagspartierna har sin utgångspunkt i varje människas okränkbara värde.³⁶

³⁴ För en inblick i Jämställdhetsombudsmannens arbete och ansvarsområden hänvisas till hemsidan (Internet 6).

³⁵ För en övergripande presentation och diskussion kring diskrimineringslagar, se avsnitt 3.4, Normativ diskussion.

³⁶ Människovärdet kan ställas emot utilitarismens princip om största möjliga lycka för majoriteten. Med denna princip som utgångspunkt hade kränkningar av minoriteten kunnat rättfärdigas. För en diskussion kring utilitarismen och dess brister hänvisas till boken *The Elements of Moral Philosophy* (Rachels, 2003, kap.8).

3.3 Två utmanande exempel

Som framgått av analysen är bilden av jämlikhet och diskriminering relaterad till ett fåtal kategorier. Detta genererar påtagliga maktimplikationer och jag finner i enlighet med min normativa grund att detta bör ifrågasättas och problematiseras ytterligare. För att som mitt syfte föreskriver, kunna ifrågasätta de kategoriseringar och det fokus som partiprogrammen visat sig innehålla vill jag nu utmana den svenska politiska definitionen av jämlikhet. Detta gör jag genom att kontrastera den med två exempel på upplevd diskriminering i det svenska samhället. Dessa exempel har överhuvudtaget inte nämnts eller uppmärksammats i partiprogrammen. Eftersom diskrimineringsdebatten i liten utsträckning omfattar dessa grupper och tystnadsspiralen har gjort sitt till finns det inte mycket vetenskaplig forskning att tillgå kring diskrimineringen av dessa grupper. Likaså definierar grupper sig sällan som diskriminerade om de inte först definierats som detta i den allmänna debatten. Dessa två exempel påvisar ändå klart och tydligt att det förekommer upplevd diskriminering i det svenska samhället som inte kommer till uttryck i den politiska jämlikhetsdebatten eller lagstiftningen.

3.3.1 Fetma

Vad betyder det egentligen att vara fet i Sverige idag? Anneli Liukko skriver följande i sin doktorsavhandling ”Mat, kropp och social identitet”:

Att vara tjock ses där som ett tecken på att man har bristande kontroll. Kraftig övervikt förknippas med sjukdom, psykiska problem, lättja och brist på självdisciplin. Synen på feta personer kan sammanfattas i att de liknas vid omogna barn, som styrs av att få sina behov tillfredsställda omedelbart. (Liukko citerad av Nordgren, DN, 2004-10-09)

Anna Johansson, lektor vid högskolan i Vänersborg, har skrivit boken ”Elefant i nylonstrumpor” som handlar om att det råder en slankhetens tyranni i Sverige (Lerner, DN, 2004-10-12). Johansson hävdar följande om det svenska samhället:

Den smala kroppen dominerar totalt över den tjocka. Fetma förknippas med fulhet, sjukdom och brist på moral - slankhet däremot kopplas till skönhet, friskhet och en högtstående moral. (Johansson citerad av Lerner, DN, 2004-10-12).

Anna Johansson framhåller vidare att fetma inte bara är ett medicinskt problem, utan menar att det i lika hög grad handlar det om de rådande kulturella föreställningarna i samhället, om sociala definitioner av kroppar och om den egna självbilden (Lerner, DN, 2004-10-12). Studier av allmänhetens attityder har visat att fördomarna mot feta personer är utbredda i Sverige (Svensson, DN, 2004-10-09). Läkemedelsföretaget Abbotts enkätundersökning till personalchefer på svenska företag visade att var femte chef erkände att dennes fördomar mot tjocka

hade påverkat deras beslut om anställning (ibid.). Inger Johansson, som arbetar ideellt inom Överviktigas riksförbund³⁷, uttrycker sin frustration över den samhälleliga situationen för överviktiga på följande vis:

Vi är systematiskt förfördelade i samhället på grund av vårt utseende, säger hon. Arbetsgivare, researrangörer, dörrvakter och hyresvärdar kan behandla oss illa utan att riskera någonting - till och med inom vården blir vi diskriminerade. Och det finns ingen lag som förbjuder denna kränkande särbehandling, ingen ombudsman som för vår talan. Vi känner oss rättslösa! (Inger Johansson citerad av Svensson, DN, 2004-10-09)

De överviktigas riksförbund diskuterar på sin hemsida det faktum att FN:s allmänna förklaring av de mänskliga rättigheterna inte verkar omfatta överviktiga individer i Sverige (Internet 4). Det hänvisas till artikel 1,5,7 och 12 där följande citat står att läsa "Alla människor äro lika i värde och rättigheter", "Ingen må utsättas för omänsklig eller förnedrande behandling", "Alla äro lika inför lagen och äro utan åtskillnad berättigade till lika skydd från lagens sida", "Ingen må utsättas för angrepp på heder och anseende. Envar har rätt till lagens skydd mot sådana angrepp" (ibid.). Att överviktiga på detta vis upplever sig diskriminerade och att denna diskriminering tillåts förekomma och accepteras av samhället är anmärkningsvärt, särskilt med tanke på partiernas explicita utgångspunkt i människans okränkbara värde och lika rättigheter.

3.3.2 Ålder

Vi måste se till att människor över 55 får ett värdigt slut på livet. (dåvarande socialminister Margareta Vinberg, citerad av Öholm, Sydsvenskan 2005-09-28).

Citatet ovan speglar den bild av äldre som framträtt i min undersökning av partiprogrammen. Bilden av äldre som en grupp som har levt färdigt livet och nu behöver tas om hand och ges rättigheter vad gäller vård, pension, boende etc. Att se äldre som en diskriminerad grupp på arbetsmarknaden eller som fungerande och livsdugliga människor verkar inte förekomma. I Siewert Öholms artikel "Sluta åldersdiskriminera" (Sydsvenskan 2005-09-28) ifrågasätts fenomenet att ungdom, hälsa och skönhet har blivit livsvisdom i dagens Sverige medan den livsmening och erfarenhet som äldre bär med sig helt har tappat sitt värde.

Väldigt få har hittills förstått att vi håller på att bygga en apartheidnation där generation står mot generation och där respekten för hela livet håller på att gå förlorad.[...] Det handlar om människosyn och respekt. Men det handlar också om att inte kasta bort kunskapskapital och insatsvilja. (Siewert Öholm, Sydsvenskan 2005-09-28).

³⁷ För en beskrivning av förbundet hänvisas till den officiella hemsidan, se Internet 3.

Att äldre diskrimineras på arbetsmarknaden förefaller tydligt i en undersökning gjord av riksförsäkringsverket på hösten år 2001 som visar att sju av tio arbetsgivare sällan eller aldrig nyanställer medarbetarpersoner som är över femtio år (Sundström m.fl 2005:3). En annan undersökning³⁸, genomförd av försäkringsbolaget Alecta på uppdrag av den statliga senior 2005-utredningen, åskådliggör att chefer uppskattar erfarenhet, lojalitet och trygghet hos sina medarbetare (ibid.). Dessa egenskaper kännetecknar enligt cheferna den äldre arbetskraften. De medarbetare som deltog i undersökningen menade dock att värden som lojalitet, trygghet och erfarenhet inte premieras i dagens läge (ibid.).

Diskrimineringen mot äldre kan förklaras på olika sätt, exempelvis med den allmänna ungdomskult som Öholm beskriver. Per Erik Solem, en av de främsta forskarna och experterna på åldrande i arbetslivet,³⁹ säger följande:

Som synes kan man anse att äldre är lika produktiva som yngre, men ändå inte vilja anställa dem. En del av orsakerna kan känslomässigt hänga ihop med förhållandet av ungdomen och den rädsla för ålderdomen och döden som många har, inte minst i vår tid. (Per Erik Solem, citerad på arbetslivsinstitutets hemsida, internet 7)

Enligt arbetslivsinstitutet visar finska data att åldersdiskriminering är fyra gånger vanligare än könsdiskriminering (Internet 7). Likaså delges forskningsresultat från en norsk undersökning, gjord 2001 av 900 kommunanställda, som visat att majoriteten ansåg att det förekommer åldersdiskriminering, och detta särskilt vid befordran, löneökning och införande av ny teknik (ibid.).

Att äldre diskrimineras på arbetsmarknaden tycks vara ett faktum och en fråga som är värd att ta på allvar i det politiska livet. Inget partiprogram uppmärksammar gruppen äldre ur detta perspektiv, eller ens som en diskriminerad grupp, vilket är anmärkningsvärt. Äldre diskuteras visserligen som en utsatt grupp ur ett rättighetsperspektiv, men denna diskussion gäller tryggheten och vikten av att ha en pension, ett fungerande boende, tillgång till vård och frågor som har funktionsduglighet att göra. Att äldre likaväl som invandrare och kvinnor kan diskrimineras på arbetsmarknaden tas dock inte ens upp i förbigående i partiprogrammen. Detta pekar på en brist i jämlikhetsdefinitionen precis som i föregående exempel om fetma.

³⁸ För att ta del av hela undersökningen hänvisas till Internet 5.

³⁹ Per Erik Solem forskar vid Nova, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, se internet 7.

3.4 Normativ diskussion

De två exemplen ovan visar att det finns grupper som upplever sig diskriminerade och som inte ryms i jämlikhetsdiskursen eller lagstiftningen. Detta pekar på en bristfällig demokrati där vissa människor inte kan göra sig hörda.⁴⁰ Trots partiernas allomfattande beskrivningar om att ingen människa får diskrimineras eller kränkas, upplever människor att detta sker och att det inte finns någon lagstiftning som inbegriper eller tar deras situation på allvar.

Alla partierna hävdar i 2000-talets partiprogram att inställningen om alla människors lika värde ligger till grund för deras politik. Exemplen ovan är dock tydliga indikatorer på att partiernas teoretiska utgångspunkt om människovärdet inte följs upp i den konkreta praktiken. Åtminstone är dessa grupper exkluderade från 2000-talets jämlikhetsdefinition. Detta innebär att människor i praktiken värderas mycket olika. Principen om att staten ska behandla medborgarna inte bara med omtanke och respekt, utan med lika omtanke och respekt, är grundbulnen i John Rawls rättviseteori (Rothstein, 2002:39-40). Att tillskriva människor ett värde och ge dem rättigheter, inte för att de på något speciellt sätt förtjänat detta, utan för att de är just människor, är ett tankesätt som jag anser bör prägla samhällsordningen (jmf, *ibid.*).⁴¹

Dilemmat tycks vara att politik och lagstiftning måste preciseras för att kunna tillämpas på verkligheten. De breda allomfattande definitionerna av jämlikhet måste konkretiseras. Vad är en kränkning och vem kan utsättas för den? Denna precisering innebär naturligtvis att vissa kategorier direkt inkluderas och att vissa exkluderas från definitionen. Kanske är detta ändå nödvändigt. Dock måste det finnas en öppenhet och ett nytänkande kring grupper och kategoriseringar. Det kommer troligtvis alltid att finnas fler och nya grupper som upplever diskriminering av olika anledningar och frågan är hur detta problem ska hanteras i politik och lagstiftning? Tankesättet att ingen ska behöva kränkas måste innebära att det borde finnas en ständig uppmärksamhet och öppenhet för att nya grupper kan definieras in i begreppet jämlikhet och räknas som diskriminerade. De två exemplen ovan visar att det finns anledning att betrakta dagens diskurs som alltför snäv och tillstängd.

Det är lätt att se hur synen på jämlikhet har format dagens lagstiftning. Kön är den mest omskrivna kategorin och omfattas av en särskild jämställdhetslag (SFS 1991:433), som är mer preciserad och detaljerad än lagen om förbud mot diskriminering (SFS 2003:307). Jämställdhetslagen syftar till att förbättra kvinnors möjligheter på arbetsmarknaden främst vad gäller trakasserier och diskriminering. Den innehåller både aktiva åtgärder och tvingande regler i högre utsträckning än de andra diskrimineringslagarna. De tre lagarna om åtgärder mot diskriminering i arbetslivet på grund av etnisk tillhörighet (SFS 1999:130),

⁴⁰ Se avsnitt 2.1, Normativ grund.

⁴¹ Jämför med avsnitt 2.1, Normativ grund.

funktionshinder (SFS 1999:132) och sexuell läggning (SFS 1999:133) gäller i princip bara anställningsvillkor.

Lagen om förbud mot diskriminering (SFS 2003:307) är bredare och sträcker sig utanför arbetslivets ramar, men är å andra sidan formulerad mindre precist. Dess ändamål är att motverka diskriminering som sker på grunderna etnisk tillhörighet, religion och trosuppfattning, sexuell läggning och funktionshinder. Inga andra grupper än dessa fem nämns explicit i svensk diskrimineringslagstiftning. Utöver dessa lagar finns även lagen om offentlig anställning (SFS 1994:260) enligt vilken en anställning måste ske på sakliga grunder, såsom förtjänst och skicklighet.

Jag vill, liksom Miljöpartiet, hävda att svensk diskrimineringslagstiftning bör vara mer övergripande och mindre gruppfixerad.⁴² Alla former av diskriminering måste samlas i en gemensam lag. Med utgångspunkt i FN:s mänskliga rättigheter borde en sådan lagstiftning fokusera människan mer än gruppen. Att kategorisera innebär samtidigt att exkludera. Det måste vara en självklar utgångspunkt att ingen får kränkas, oavsett vilken eller vilka kategorier man tillskrivs av samhället. Om det lagmässigt är nödvändigt att definiera vad en kränkning innebär genom att explicit uttrycka detta i form av kategorier, så är det centralt att ingen kategori tillskrivs större betydelse eller ett större rättsligt skydd än andra, såsom idag är fallet, utan att alla får ett maximalt och fullvärdigt skydd.

Fokuseringen och uppmärksammandet av olika grupper kommer sannolikt att vara ojämlig även fortsättningsvis. Det är därför ytterst centralt att politik och lagstiftning inte fortsätter att selektivt och populistiskt endast uppmärksamma den diskriminering och grupp som för tillfället är på modet att diskutera, utan att fokus blir bredare än så. Att våga gå emot tystnadsspiralen innebär att även mindre gruppers upplevda diskriminering tas på allvar och ges plats i opinion och lagstiftning. De två utmanande exemplen visar att det kan vara befogat att klassificera andra faktorer än kön, klass, etnicitet, funktionshinder och sexuell läggning som diskrimineringsgrund. Kryphålen i dagens lagstiftning och den kränkande diskriminering som tillåts förekomma i det svenska samhället blir uppenbar i de två exemplen ovan. Framtiden måste därför innebära att lagstiftningen breddas. En öppenhet och respekt, för att alla människor kan behandlas illa på grund av en mängd olika anledningar, måste prägla samhällsattityden.

⁴² Se citat ur Miljöpartiets partiprogram i avsnitt 3.2.5, 2000-talet.

4 Sammanfattning

Hur vi språkligt och tankemässigt definierar begrepp får stor betydelse. Denna uppsats har visat att begreppet jämlikhet inte är en fast föreställning utan snarare en idé som ständigt förändras och konstrueras om, men med sin ursprungskontext som utgångspunkt. Min analys visar hur synen på jämlikhet och diskriminering präglades av klassbegreppet under 60- och 70-talet men därefter utvecklades till att i allt större utsträckning kretsa kring kön. Allteftersom tiden har gått har fler kategorier inbegripits och format fram dagens jämlikhetskoncept som präglas främst av kön, klass och etnicitet. Under 2000-talet har faktorn sexuell läggning också uppmärksammats i stor utsträckning som en diskrimineringsorsak. Utöver dessa kategorier diskuteras funktionshinder, ålder och religiositet, men detta görs sällan i termer av jämlikhet och diskriminering utan endast med ett rättighetsperspektiv.

Det övergripande syftet med denna uppsats har varit att ifrågasätta invanda kategoriseringar av människor, såväl som av verkligheten. Genom att analysera jämlikhetskonceptet i partiprogrammen har jag kunnat konstatera att ett fåtal grupper uppmärksammas i större utsträckning än andra. Dessutom har min analys visat att det finns en inbördes hierarkisk ordning mellan dem som uppmärksammas, där en viss typ av diskriminering uppmärksammas i högre utsträckning och därmed kan anses betraktas som viktigare än liknande diskriminering av andra grupper. Eftersom jag fann att den simplistiska och kategoriska bilden av jämlikhet var otillräcklig kontrasterade jag den med två exempel som ytterligare poängterade diskursens brister, och exkluderingens effekter.

Att vissa grupper tilldelas mer utrymme i politiken och ett större rättsligt skydd än andra är ett uttryck för makt. Att könsdiskrimineringen idag tas på större allvar än exempelvis diskrimineringen av överviktiga är anmärkningsvärt och bör ifrågasättas. Varför skrattar andra studenter mig rakt upp i ansiktet när jag hävdar att vi måste värna feta människors rättigheter på arbetsmarknaden? Denna uppsats visar att det beror på den politiska och allmänna jämlikhetsdiskursens snävhet och simplistiska kategoriserande. Diskursen präglas inte av den öppenhet och det nytänkande som den borde. Trots detta är jämlikhetsfrågan högt prioriterad på dagordningen och ett återkommande samtalsämne i många sammanhang.

Diskursens snävhet och exkluderande mekanismer är ett problem av stora mått eftersom det genererar maktimplikationer. Att olika människor får olika stor möjlighet att höras och respekteras i debatten tyder på bristande demokrati.⁴³ När någon dessutom diskrimineras men inte omfattas av rättsligt skydd eller uppmärksammas på detta vis bör människovärdet återigen aktualiseras. När stora

⁴³ Se avsnitt 2.1, Normativ grund

grupper av människor upplever sig diskriminerade måste politiker och samhälle ta sitt ansvar om man ska kunna fortsätta hävda att principen om alla människors lika värde är utgångspunkten för svensk politik.

5 Referenser

5.1 Litteratur

- Alvesson, Mats – Deetz, Stanley, 2000. *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Barlebo Wenneberg, Sören, 2001. *Socialkonstruktivism – positioner, problem och perspektiv*. Helsingborg: Liber.
- Benhabib, Seyla, (red.) 1996. *Democracy and Difference – Contesting the Boundaries of the Political*. New Jersey: Princeton
- Bergström, Göran – Boréus, Kristina, 2000. *Textens mening och makt – Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Bowen, Frances – Blackmon, Kate, 2003. "Spirals of Silence: The Dynamic Effects of Diversity on Organizational Voice". *Journal of Management Studies* (40:6), s.1393-1417.
- Burr, Vivien, 1995. *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Burr, Vivien, 2003. *Social Constructionism*. Second edition. London and New York: Routledge.
- Börjesson, Mats, 2004. *Diskurser och konstruktioner – En sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Carter, April – Stokes, Geoffrey (red), 2002. *Democratic Theory Today*. Cambridge: Polity.
- Cox, Robert Henry, 2001. "The Social Construction of an Imperative – Why Welfare Reform Happened in Denmark and the Netherlands but Not in Germany". *World Politics* (nr 53), s.463-98.
- De Los Reyes, Paulina – Martinsson, Lena, (red.), 2005. *Olikhetens paradigm – intersektionella perspektiv på o(jäm)likhetsskapande*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahl, Robert A. – Shapiro, Ian – Cheibub, José Antonio (red.) 2003. *The Democracy Sourcebook*. London: The MIT Press.
- Daun, Åke, 1994. *Svensk mentalitet*. Andra upplagan. Kristianstad: Rabén Prisma.
- Dowding, Keith, 1996. *Power*. Buckingham: Open University Press.
- Esaiasson, Peter – Gilljam, Mikael – Oscarsson, Henrik – Wängnerud, Lena, 2003. *Metodpraktikan – Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Andra upplagan. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Gilljam, Mikael – Hermansson, Jörgen (red.) 2003. *Demokratins mekanismer*. Lund: Liber.

- Goodin, Robert E. – Pettit, Philip, 2004. *Contemporary Political Philosophy – An Anthology*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Hague, Rod – Harrop, Martin, 2001. *Comparative Government and Politics – An Introduction*. Fifth edition. New York: Palgrave.
- Hadenius, Axel, 2001. *Demokrati – en jämförande analys*. Lund: Liber.
- Hill, Michael, 1997. *The Policy Process in the Modern State*. Third edition. London: Prentice Hall.
- Hirdman, Yvonne, 2001. *Genus – om det stabila föränderliga former*. Malmö: Liber.
- Howarth, David, 2000. *Discourse*. Buckingham: Open University Press.
- Huang, Huiping, 2005. “A Cross-Cultural Test of the Spiral of Silence”. *International Journal of Public Opinion Research*, (Vol.17, Nr.3) s.324-345.
- Hughes, John – Sharrock, Wes, 1997. *The Philosophy of Social Research*. Tredje upplagan. London: Longman.
- Järvinen, Margaretha – Bertilsson, Margareta, (red.) 1998. *Socialkonstruktivisme - Bidrag til en kritisk diskussion*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Jørgensen, Winther Marianne – Phillips, Louise, 1999. *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Kurzon, Dennis, 1998. *Discourse of Silence*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Lindblom, Charles E. – Woodhouse, Edward J., 1993. *The Policy-Making Process*. Third edition. New Jersey: Prentice Hall.
- Lindensjö, Bo. 1999. *Demokrati och medborgarskap – Demokratiutredningens foskarvolym II*. Stockholm: Statens offentliga utredningar (SOU 1999:77).
- Lukes, Steven, 2005. *Power – A Radical View. Second edition*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lundquist, Lennart, 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Malmgren, Sven-Göran (huvudred.), 1999. *Nordstedts svenska ordbok*. Studentutgåva. Clays Ltd, England.
- Mc Nair, Brian, 2003. *An Introduction to Political Communication*. Third edition. London: Routledge
- Marsh, David – Stoker, Gerry, (red.) 2002. *Theory and Methods in political Science*. Second edition. New York: Palgrave Macmillan.
- Noelle-Neumann, Elisabeth, 1993. *The spiral of silence – public opinion – our social skin*. Second edition. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Pateman, Carole, 1970. *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Petersson, Bo – Robertson, Alexa, (red.) 2003. *Identitetsstudier i praktiken*. Malmö: Liber.
- Petric, Gregor – Pinter, Andrej, 2002. “From Social Perception to Public Expression of Opinion: A Structural Equation Modeling Approach to the Spiral of Silence”. *International Journal of Public Opinion Research*, (vol.14, nr.1), s.37-53.

- Pierre, Jon – Rothstein, Bo (red.), 2003. *Välfärdsstat i otakt – om politikens oväntade, oavsiktliga och oönskade effekter*. Lund: Liber.
- Proctor, James D., 1998. “The Social Construction of Nature: Relativist Accusations, Pragmatist and Critical Realist Responses”. *Annals of the Association of American Geographers*, (nr 88 – 3), s.352-376.
- Rachels, James, 2003. *The Elements of Moral Philosophy*. Second edition. New York: McGraw-Hill, cop.
- Riggins, Stephen Harold, (red.) 1997. *The Language and Politics of Exclusion – Others in Discourse*. London: Sage Publications.
- Rothstein, Bo, 1994. *Vad bör staten göra? – Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS.
- Scheufele, Dietram A. – Moy, Patricia, 2000. “Twenty-five Years of The Spiral of Silence: A Conceptual Review and Empirical Outlook”. *International Journal of Public Opinion Research* (vol.12 Nr.1), s.3-28.
- Sörensen, Georg, 1998. *Democracy and Democratization – Processes and Prospects in a Changing World*. Second edition. Oxford: Westview.
- Taylor, D. Garth, 1982. “Pluralistic Ignorance and the Spiral of Silence: A Formal Analysis”. *The Public Opinion Quarterly*, (vol. 46 nr 3), s.311-335.
- Weale, Albert, 1999. *Democracy – Issues in Political Theory*. New York: Palgrave.
- Westlind, Dennis, 1996. *Politics of Popular Identity*. Lund: Studentlitteratur.
- Wiener, Antje – Diez, Thomas, (red.) 2004. *European Integration Theory*. New York: Oxford University Press.

5.2 Partiprogram

- Centerpartiet, *Jämlikhet och trygghet i ett decentraliserat samhälle*, förslag till partiprogram, 1969.
- Centerpartiet, 1970.
- Centerpartiet, 1981.
- Centerpartiet, *Grön framtid – respekt för livet*, 1990.
- Folkpartiet liberalerna, *Välfärdens villkor*, förslag till partiprogram, 1971.
- Folkpartiet liberalerna, *Frihet och rättvisa*, förslag till partiprogram, 1982.
- Folkpartiet liberalerna, *Frihet att växa*, 2003.
- Kristen demokratisk samling, 1979.
- Kristdemokratiska samhällspartiet, 1987.
- Kristdemokraterna, *För gemenskap och människovärde*, 1996.
- Kristdemokraterna, 2001.
- Miljöpartiet, 1993.
- Miljöpartiet de gröna, 2002.
- Moderata samlingspartiet, *Samverkan rättvisa ansvar*, 1969.
- Moderata samlingspartiet, 1978.
- Moderata samlingspartiet, 1984.
- Moderata samlingspartiet, 1993.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, 1975.
Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, 1981.
Socialdemokraterna, 1990.
Socialdemokraterna, 2001.
Vänsterpartiet kommunisterna, *Socialistiskt alternativ*, 1967.
Vänsterpartiet kommunisterna, 1972.
Vänsterpartiet kommunisterna, 1987.
Vänsterpartiet, 1996.
Vänsterpartiet, 2000.

5.3 Internet källor

Internet 1: Om Carole Pateman, www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/pateman/

Internet 2: Länkar om Elisabeth Noelle Neumann, www.noelle-neumann.de/

Internet 3: Överviktigas riksförbunds hemsida, www.overnikt.se/

Internet 4: Om rätten att få vara människa i en anorektisk värld,
www.overnikt.se/fp/rondor_view.asp?ID=937

Internet 5: Undersökning kring synen på äldre i arbetslivet,
www.senior2005.gov.se/pdf/Senior2005_underlagsrapport.pdf

Internet 6: Jämställdhetsombudsmannens hemsida, www.jamombud.se/

Internet 7: Forskning kring attityder gentemot äldre enligt arbetslivsinstitutet.
www.arbetslivsinstitutet.se/50plus/attityder.asp

5.4 Tidningsartiklar

Bergkvist, Lars-Georg, 2005-05-16. "Sverige mest jämlikt i världen". *Svenska dagbladet*.

Lerner, Thomas, 2004-10-12. "Idag råder det moralisk panik kring fetma". *Dagens nyheter*.

Nordgren, Malin, 2004-10-09. "Det har blivit en plikt att vara smal". *Dagens nyheter*.

Svensson, Gert, 2004-10-09. "Chefer väljer bort överviktiga". *Dagens nyheter*.

Svensson, Gert, 2004-10-09. "Feta kan man mobba utan risk". *Dagens nyheter*.

Öholm, Siewert, 2005-09-28. "Sluta åldersdiskriminera", *Sydsvenskan*.

5.5 Offentligt tryck

Sundström, Camilla – Larsson, Birgitta – Larsson, Paul, 2005. *Äldre arbetskraft ur ett företagsekonomiskt perspektiv – underlagsrapport till senior 2005*.
www.senior2005.gov.se/pdf/Senior2005_underlagsrapport.pdf

Regeringsförklaringen 17 september 1996, regeringskansliet.
www.regeringen.se/content/1/c6/01/14/59/3903a8d0.pdf

5.6 Lagar

SFS 1991:433 Jämställdhetslagen

SFS 1994:260 Lagen om offentlig anställning

SFS 1999:130 Lag om åtgärder mot diskriminering i arbetslivet på grund av etnisk tillhörighet

SFS 1999:132 Lag om åtgärder mot diskriminering i arbetslivet på grund av Funktionshinder

SFS 1999:133 Lag om åtgärder mot diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning

SFS 2003:307 Lag om förbud mot diskriminering